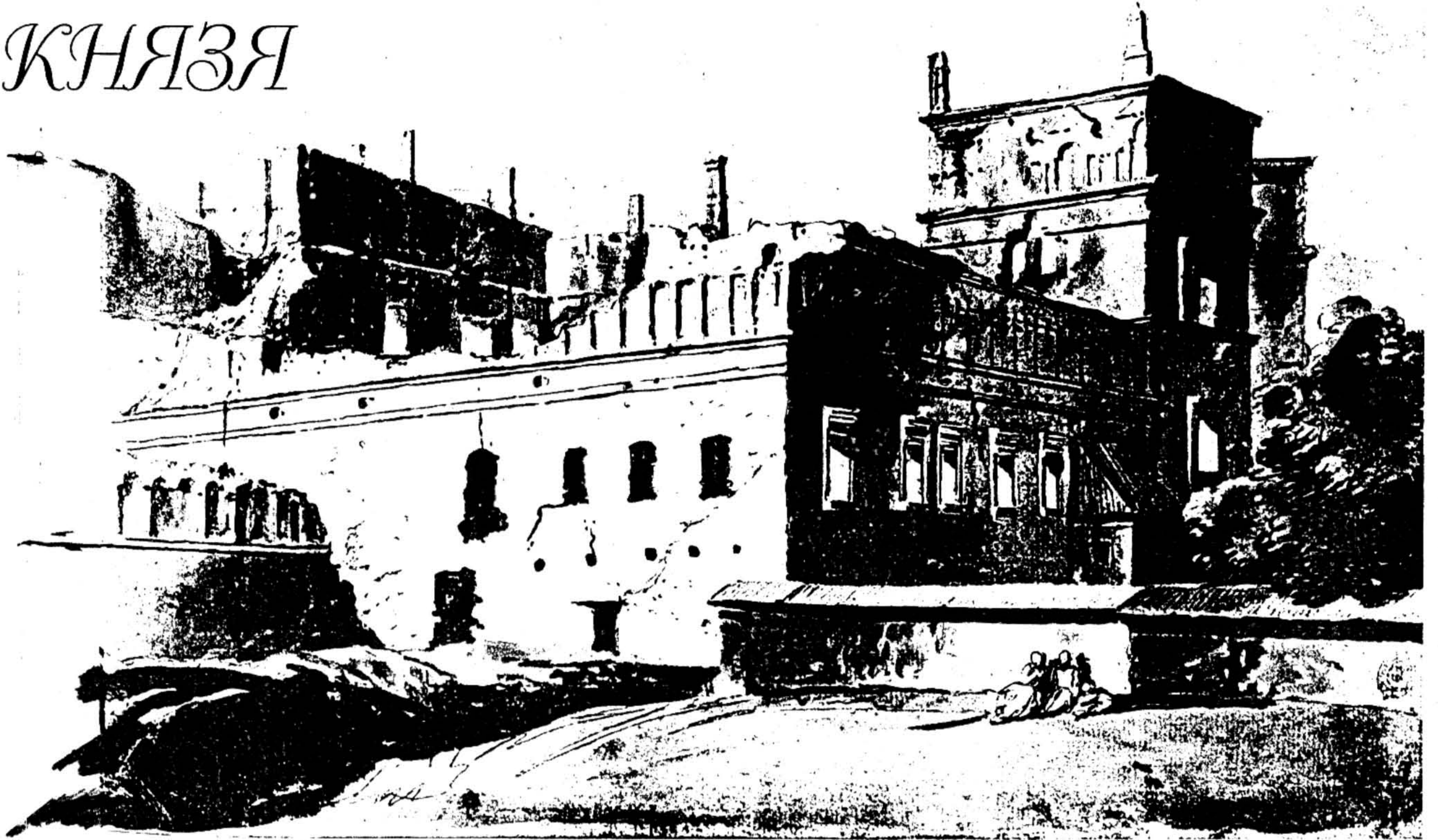

ВІЦЕБСКІ НУМАР «НН». Адзін з бліжэйшых нумароў газеты мы мяркуем прысьвяціць Віцебску.

ПЕРШАЯ ПОМСТА. Рэдакцыя «НН» правяла апытанне сярод менскіх студэнтаў-гуманітарыяў: кім ў нашай гісторыі мы можам ганарыцца, а хто прынес ганьбу добраму імя беларусаў? Калектыўная памяць: слава і сорам нашыі.

НЯМЕЦКАЕ АПАВЯДАНЬНЕ. Тры кароткія навэлы сучасных нямецкіх пісьменьнікаў пра каханьне.

ПАЛАЦ ВЯЛІКАГА КНЯЗЯ

Ф.Смуслевіч. Палац рэзідэнцыі вялікіх князёў з паўднёвага усходу. 1785. Сэпія.

ЖАДАНЬНЕ НАЦЫІ

Сяргей Харэўскі

Нэарамантызм. Кіеў. Мікалаеўскі касцёл. 1909 г.

Людзі, калі ім недзе блага, мараш пра ўцёкі. Часам і ўцякаюць. Калі людзі ўцяклі з вар'ятні ў Гайцонішках, значыць ім было там блага. Ня дзіва. Калі ў 1613 г. галандзкі дойдлід Пітэр Нонхарт будаваў разам з інжынерам Ван Дадэнам свой дом, ён разлічваў адно на ўласныя патрэбы. Як абазнаны ў жыцці чалавек, Нонхарт зрабіў свой дом утульным, ізаляваным ад сьвету і ад ворагаў. Гэты зэатэрызм прасякнуў усю сьцэну каралеўскага будаўнічага, чужога чалавека ў чужым яму, глухім лясным краі.

Фартэцыя чалавека, які імкнецца ізалявацца ад знешняга сьвету, не прыдатная для дзясяткаў людзей, якіх немагчыма ізаляваць ад іх саміх, аднаго ад другога, ад чужога. Перапоўненым пакутамі паветрам тут няможна ўздыхнуць нават у парку...

Ад колісь узорнае рэзідэнцыі, якая належала пасья Нонхарта па чарзе Храптовічам, Корфам, Путкамэрам, Остэн-Сакенам і ўрэшце Рымшам, застаецца адчуваньне ліпкае мізантропіі, якою сёньня прасякнутыя ваколіцы старасьвецкае сьцэны.

Пасья шматгадовае працы ў Вільні, Нонхарт меў дастаткова сродкаў, каб пабудаваць уласны «замэчак» у фальварку. З 1610 году й да самага свайго ськону ў 1633-м ён займаўся рэканструкцыяй Ніжняга (Дольнага) замку зь вялікакняскай рэзідэнцыяй, умацаваньнем муроў і брамаў места. У той час набыла свой

сёньняшні выгляд і Вострая Брама, дэкор верхняе часткі якое моцна перагукаўся з убраньнем палацу ўладароў княства.

Дзейнасьць галандзкіх майстроў у Беларусі яшчэ зусім нявывучаная. Іх зьяўленьне тут на мяжы XVI-XVII ст. было абумоўлена вялікім аўтарытэтам Галандыі ў галіне інжынерага й фартыфікацыйнага (утылітарнага) будаўніцтва і распаўсюджаньнем рэфармацкага (кальвінскага) вучэньня, якое спрыяла шчыльным сувязям Беларусі зь незалежнай капіталістычнай Галандыяй.

Менавіта ў Амстэрдам, ужо ў 1700 г., зьехаў зь Сьлуцку пастар Ілья Капіевіч, дзе й спаткаўся пасья з расейскім царом. Дарэчы, усе ўладальнікі Гайцонішак, паводле тэстамэнтаў, былі пратэстантамі.

Пад відавочным уплывам галандзкага рэнэсансу былі ўзьведзеныя палац Сапэгаў у Гальшанах, палац у Смалянах, галандзкія ўплывы адчуваюцца і ў Міры, Новым Сьвержні, Койданавах, Асташыне, Дзераўной...

Калі ў 1611 г. Нонхарт быў прызначаны загадчыкам каралеўскіх збудаваньняў у Вільні, а пасья й начальнікам каралеўскіх фартыфікацыяў у Вялікім Княстве, комплекс віленскіх Ніжніх (Дольных) замкаў ужо меў сваю багатую гісторыю.

Пад гарою, на якой стаяў стары гатычны замак вялікіх князёў, Аляксандар Ягайлавіч збудоваў новую рэзідэнцыю, якая

была завершаная пад яго вясельле з дачкою маскоўскага князя Івана III Аленаў ў 1496 г. У гэтым палацы княжна Алена жыла да свае сьмерці ў 1513 г. Жыгімонт Стары, чалавек вялікае волі й рэнэсанснае шырыні паглядаў, распачаў новую рэканструкцыю вялікакняскага палаца ў 1528 г. Рэканструкцыя прадугледжвала стварэньне асобнай рэзідэнцыі для каралевы Боны. Да 1530 г. працы былі зь большага завершаныя, што абышлося ў сапраўды круглую суму — 100.000 дукатаў (чырвонцаў).

Рэзкае павышэньне ролі Ніжняга замку як цэнтральнай княскай рэзідэнцыі прыцягнула сюды й інтарэсы духоўных уладаў. У 1533 г. побач зь палацам Жыгімонта Старога сваю рэзідэнцыю разьмесьціў біскуп Павал Альшанскі. З гэтае пары Ніжні замак з Катэдраю сталі літаральна сэрцам Вялікага Княства.

Для будаўніцтва палацаў вялікіх князёў былі прыцягнуты лепшыя дойдліды й разьбяры, пераважна інашаземцы. З 1516 па 1535 г. будаўніцтвам кіраваў Ульрых Хозіюс (Гозіюш) разам зь сваім сынам Янам. Пасья іх зьмяніў інжынер і архітэктар Якуб Брэтфус. Пасья, вядома ж, не без уплыву каралевы Боны, у сталіцу было запрошана шмат італьянцаў.

Да 1541 г. архітэктарам становіцца Бэрнардо Занобі дэ Джаноцці, вядомы

Дзённік прыватнага чалавека

//////

«Што б ні казалі, а рэвалюцыя дала нам магчымасць выйсці ў людзі», — гаворыць народны пісьменнік Беларусі Іван Навуменка ў інтэрв'ю газэце «7 дзён».

«Рэвалюцыя дала...» Як на маю думку, рэвалюцыя можа даць табе толькі чужое, тое, што адбрала ў некага іншага. Самі рэвалюцыі нічога свайго не прадуюць, яны толькі забіраюць і раздаюць. А што трэба пісьменніку, каб выйсці ў людзі, акрамя таленту? Значыць, рэвалюцыя дала Івану Навуменку талент? Але час гэтай рэвалюцыі на зыходзе. І няма сумневу, што, адыходзячы ў нябыт, яна забярэ ў сваіх дзяцей усё, што некалі ім дала.

Яна забярэ свой зразумелы кантэкст. Пройдзе яшчэ некалькі гадоў, і зусім немагчыма будзе зразумець, навошта пісаў гэты тоўсты раман, у якім няма ніякага ўнутранага нэрва. Вазь-

міце сёння творы 50-х. Можна толькі здагадацца, што ў той час нэрв быў, было нейкае апраўданне гэтым кнігам, якія сёння ня маюць ні смакаў, ні пахаў, ні гукаў. Чытаеш, нібы ясі гіпс...

«А хіба гэта нармальна, — здзіўляецца Іван Навуменка, — што я, акадэмік, не магу набыць сабе шкарпэткі?»

Гэта рэвалюцыя, адыходзячы, разам з талентам забірае чужыя шкарпэткі, якія некалі «дала»...

//////

Калісьці незразумелы нікому Алесь Драздоўскі-Шпакоўскі выказваў думкі. Мы іпацыравалі з ім па беразе Сьвіслачы каля знакамітай менскай Інфарктэнштрасэ — вуліцы Пуліхава, і гаварылі, як тут водзіцца, «пра народ». І Драздоўскі-Шпакоўскі выказаў думку, якую я запісаў:

«Нашы людзі ня маюць рэлігійных ідэалаў, таму яны ня вераць у свае абстракцыі».

Родная мова, Бацькаўшчына, незалежнасць — гэта й ёсць нашы свае абстракцыі. Выходзіць, калі ты не рэлігійны чалавек, то словы «вера», «ідэал», «спадчына» могуць для цябе нічога ня значыць. Яны проста «ня лояцца» тваім слыхам і зрокам, як зрокам дальтоніка ня ловіцца колер.

Зразумела, што ня будзеш зараз усіх заганяць у храм (хоць сытуацыя цалкам выглядае на патрэбу другога хрышчэння). Гутарка йдзе пра святло далёкае зоркі, якая беларусам ня

свеціць. Гутарка пра лёс. І савецкі час з сваім абавязковым бязбожніцтвам толькі акрэсліў тое, што было заўсёды. Бо беларусы ніколі не вызначаліся асаблівай рэлігійнасцю. Гэта значыць, — ніколі ня верылі ў свае абстракцыі — у сваю дзяржаву, напрыклад. Увесь народ мяняў канфэсіі, як пальчаткі (з чыёй волі — гэта ўжо іншая размова). І ці не таму развалілася ВКЛІ? Ішлі ваяваць не «за што», а «чаму». Таму што быў загад, закон, звычай.

Драздоўскі-Шпакоўскі назваў самую істотную нацыянальную

рысу беларусаў. Нічога падобнага ня скажаш ні пра расейцаў, ні пра палякаў, ні пра літоўцаў, ні нават пра ўкраінцаў, дзе шматканфэсійнасць і бязбожніцтва не зрабілі народ прагматыкам.

Нам не дачакацца ўсеагульнага беларускага патрыятызму, як не дачакацца і ўсеагульнай рэлігійнасці. У нас калі патрыятызм, то мясцовы, рэгіянальны, «дзе я вырас»; калі радзіма, то малая. Добра развіты рэгіяналізм, цэхаваць, адназначныя законы, моцная ўлада, парадак — вось база для нашых абстракцыі. А

ніяк не «умонастроение масс». Нашыя масы ніколі ня мелі, ня маюць і ня могуць мець агульнага пазытыўнага «умонастроения». Прынамсі, цяпер. І беларушчына можа «ўвайсці ў кожны дом» толькі праз рабочыя дзверы нашых канкрэтных асоб, а не праз парадны ўваход абстракцыі.

На рэфэрэндуме за дзяржаўнае дзвюхмоўе беларусы скажуць «за» не таму, што ня любяць беларускую мову. А толькі таму, што «ня вераць у свае абстракцыі». У свае плембсцыты — таксама.

ЗАЎЧАСНЫ ПЛЁН

Беларуская мова: энцыклапедыя / Пад рэд. доктара філялагічных навук, прафэсара А.Я. Міхневіча. Менск, БелЭн, 1994. 655 стар.

Канец стагоддзя (а тым болей тысячагоддзя) — самая пара азірацца на пройдзены шлях, падсумоўваць страты й здабыткі, узважаць спадзяванні й шанцы на будучыню. Тое, што мы, суб'екты гістарычнае рэфлексіі, адчуваем сябе здольнымі ставіць перад сабою й вырашаць падобныя задачы, дае нам стопрацэнтныя падставы для аптымізму й пэўнасці рацыі свайго існавання, бо: 1) мы жывыя, 2) мы нармальныя, 3) мы думаем па-беларуску.

Вось жа, насуперак гістарыяграфіі нацыянальнага ляманту, мы маем усе падставы сьцьвярджаць, што за гэтае стагоддзе наша нацыянальная культура, пры ўсіх жахлівых стратах, прайшла шлях суверэмнасці хіба з усёй папярэдняй нашай гісторыяй. І сапраўды, улівваючы, што нават сучасная беларуская нацыя яшчэ ня выспела ва ўсіх сваіх параметрах, збудаванне каркаса, забеспячэнне інфраструктуры, арганізацыя апэрацыйнае прасторы для культурнага арганізму нацыі — пры ўсіх інфернальных умовах нашага існавання ў гэтым стагоддзі — уяўляецца неверагоднай зьявай. Праўда, само беларускае грамадства праз увесь гэты час усяго толькі даганяе, з большым або меншым імпатом, цягнік беларускае культуры, часам збочваючы ад сваіх рэк на кідкія агні суседзкіх балаганаў. Аднак раней ці пазней усім становіцца ясна, што ў нас свая дарога.

Нашай культуры шмат у чым паспрыела тое, што нацыяналістычная энэргія, якая ў іншых народаў выходзіла гучным пшыкам на збройныя паўстанні, лясную рзыстэнцыю, самаспаленні, дысыдэнцыю, горы шуфлянднай літаратуры ды іншыя баданні цялятаў з дубамі, у нас —

дзякуючы нашай памяркоўнасці, практычнасці й рацыяналізму — была скіраваная ў рэчышча мазольнай кабінэтной працы, назапашвання фактычнага матэрыялу, спакойнага ратавання таго, што яшчэ давалася ўратаваць. (Гаворка тут, ясная справа, толькі пра свядомых нацыяналістаў, канфармізму апраўданьня няма.)

Канкрэтнымі пладамі гэткага мурашынага пазытывізму можна лічыць прадукцыю выдавецтва Беларускае Энцыклапедыя, у тым ліку й апошняе яго выданне — энцыклапедыю «Беларуская мова» (ЭБМ).

Было б лішняй тратай часу пералічаць тут усе агульныя й канкрэтыя станоўчыя вартасці як гэтай кнігі наагул, гэтак і паасобных яе артыкулаў. Сама ўнікальнасць і беспрэцэдэнтнасць гэтага выдання пераважаць любую крытыку. Таму, на нашу думку, варта спыніцца на тым, што выклікае клопат і трывогу.

Першае, што кідаецца ў вочы — сам жанр, выбраны стваральнікамі для кнігі. Значная частка артыкулаў энцыклапедыі выконвае ня гэтулькі функцыю інфармацыйную, колькі дыдактычную або нават мэтадычную. Пераважная большыня артыкулаў больш падобная на параграфы ўнівэрсытэцкага падручніка з усімі ўласцівымі яму стылістычнымі элементамі й прыёмамі, чым на энцыклапедычную даведку. Гэтая міна ў структуру кнігі была закладзеная свядома, як вынікае з уводнага слова. «Агульны прыныцып, — апраўдваецца сп. А.Міхневіч, — узбудзены артыкулаў, каб пазьбегнуць разрабнення матэрыялу, уласцівага многім тэрміналагічным выданням. Загаловачымі тэрмінамі даюцца родавыя паняцці, а відавыя ўключаюцца ў адпаведныя агульныя артыкулы, тлумачацца там і падаюцца ў тэрміналагічным паказальніку». (Няясна, чым сп. Міхневіч напалохла «разрабненне матэрыялу»,

дарчы, што гэта значыць у дачыненні да энцыклапедыі?) У выніку ж «родавыя» артыкулы замест інфармацыйнае гучыні часта запоўненыя вадой, пустаслоўнай збытоўнасцю й трызмамі. Што да «тэрміналагічнага паказальніка», дык яго, мабыць, трэба шукаць там, дзе й Борхесаў Uqbar.

Жанравая эклектыка разгляданага даведніка дасягае такой ступені, што часам і не разумеш — што трымаеш у руках: падручнік (большыня артыкулаў), мэтадычную распрацоўку для настаўнікаў (артыкулы «Арфаграфічныя нормы», «Лексычныя...» ды інш. «...нормы»), або «Народную Газету» («Дзяржаўная мова»). Пачніце чытаць, дзеля прыкладу, артыкулы «Крылатыя словы» або «Мова й музыка» — і на імгненне прыгадайце, што гэта энцыклапедыя. Гарантую: першым ахоўным рэфлексам арганізму будзе думка: «Хто з нас мэнтальна хворы: я ці аўтар (у гэтых выпадках той самы сп. Міхневіч)?» Дыягназ: або паважаны доктар філял. н. не разумее, што такое энцыклапедыя, або яму на гэта напляваць — абы болей выйшла радкоў (мо адсколь і боязь «разрабнення»?).

Ці ня больш за ўсё астатняе палохае ў ЭБМ канцэптуальная бесхрыбетнасць, ідэалагічная млявасць ды інэрцыя. Дзіўна ня тое, што на ўсіх картах у кнізе межы пашырэння беларускае мовы дакладна, міліметрар у міліметр, супадаюць з межамі БССР. Дзіўна ня тое, што вычарпальны спіс моваў, што ўжываюць лацінскі альфавэт, абмяжоўваецца, паводле А.Булыкі, літоўскай, латыскай, эстонскай, каральскай і «примкнувшей к ним» у 1989 годзе малдаўскай (слова «СССР», мабыць, выкрасліў абачлівы рэдактар?). Дзіўна й ня тое, што Байкоў, паводле І.Германовіча, памёр «23 ліпеня 1941 г.», тым часам як галоўны рэдактар выдавецтва ведае: хто, дзе й калі бачыў Байкова

апошні раз жывым. Дзіўна тое, што татальна магільнаю цішаю замоўчаны факт існавання на сённяшні дзень двух альтэрнатыўных варыянтаў беларускай літаратурнай мовы: «заходняга» (які грунтуецца на «тарашкевіцы» з пазнейшымі ўдакладненнямі й мадыфікацыямі, і бесьперапынна ўжываўся і ўжываецца на эміграцыі, а ў канцы 80-х гадоў выйшаў з падполля і ў Беларусі) і «савецкага» (народжанага ў 1933-м і ўдакладненага пазнейшымі гадамі). Варыянты гэтыя цяжка параўноўваць у сацыялагічных параметрах, бо яны існуюць у розных «вагавых катэгорыях»: за савецкім стаіць увесь граніт навуковага й грамадзкага афіцыёзу, горы граматыкаў, слоўнікаў, падручнікаў і самай рознай літаратуры, тым часам як заходні ў ягонай цяперашняй форме нават яшчэ грунтоўна не калдыфікаваны, што сёння выключае магчымасць адкрытага «дубою». (Бліжэйшым часам зьявіцца ў сьвет першы сыстэматычны правапісны «кодакс» заходняга варыянту, які мае на мэце пакласьці канец правапіснай самадзейнасці розных выданняў і выставіць рэальную альтэрнатыву афіцыйнаму правапісу, вынікам чаго мог бы стацца шырэйшы форум у справе падрыхтоўкі рэформы).

Заходні варыянт нейкай зданню нібыта й блукае па стартонках ЭБМ, але ніколі на яго не скіроўваецца аб'ектыў даследніцкага мікраскопу і ніколі ён не называецца адназначным і карэктным тэрмінам. Ясна, што ён, на думку аўтараў праекту, ня цягне на «родавае паняцце». А між тым, у сённяшняй Беларусі сярод тых, хто рэальна й прыныцова карыстаецца ў жыцці й дзейнасці беларускай літаратурнай мовай, бясспрэчная перавага аддаецца менавіта заходняму варыянту. На ім выдаецца ўся апазыцыйная — як палітычна гэтак і культурна — літа-

Ня ўсе пачвары жывуць у Афрыцы

Антон Сіюль

Гісторыя мастацтва — гэта біяграфія асобаў, пастаўленыя ў храналогічным парадку. Чалавечы лёс творцаў часцяком выходзіць цікавейшы за іх творчасць. І гісторыя творчасці пераўтвараецца ў гісторыю людзкасці. Аднавядна маштабу творцы фармуецца і ўвага да феномену яго асобы і тых, хто яго атачае.

Калі па ўсёй Эўропе «вясна народаў» ускалыхнула моладзь у адзіным парыве да палітычнае ўлады, у 1848 г. у спавітым туманом Лёндане некалькі мастакоў-маладзёнаў запачаткавалі «Брацтва прэрафаэлітаў». Яны прагнулі аднавіць тую чысьціню і гармонію мастацтва і пачуццяў, якая, як ім бачылася, была ўласціва раньняму Рэнэсансу (да Рафаэля).

Прэрафаэліты — Расці, Хант, Міле — рупліва дасканалі сваю тэхніку, даводзячы яе да стэрэаскапіі. Жаданне валадарыць над людзьмі душама, ці прынамсі, густамі, спаралізла геніяльны кіч, наўны па ідэях і да сьмешнага дыдактычна. Парадаксальным чынам яны аказаліся ў глухой апазыцыі і да акадэмізму і да першых парасткаў імпрэсіянізму, у якіх хотце тоуен падазраваў (небеспадстаўна) касмапалітызм.

Прэрафаэліты «адраджэнцы» не былі народжаныя, але нібы вымысленыя. Выхадцы з сьціпных лёнданскіх сем'яў, яны ахвяравалі сабою дзеля дасканаласці ўласных мрояў.

Хант сутыкнуўся са сваім ідэалам проста на вуліцы. Калі ён

спасцігнуў яго, то пераканаўся, што гэта прастытутка.

Па спрадвечнай традыцыі яны трызнілі Італіяй і жаночым характам. Але былі шакаваныя безданню пажады.

Іх італійскія мрой засталіся ў крывым люстэрку. Калі студэнты венскае Акадэміі на чале з Авэрбэкам, заснавалі «Брацтва Сьв. Лукі» — то зьехалі ў Італію. Мусіць тут спрацавала германская канкрэтнасць. А ў Італіі іх апантала жаданне стварыць каталіцкае нямецкае нацыянальнае мастацтва. На дзіва, іх сухое ненатуральнае мастацтва прычпілася на італійскай глебе і прынесла ім жаданую славу.

Прэрафаэліты нікуды не ад'яжджалі зь Лёндану. Яны тут ужо былі ў казанчай Італіі...

Дантэ Габрыэль Расці абагоміў і змусіў кахаць сябе юную мадыстку Лізу, аднак ня стаў ёй ні мужам, ні каханкам, зрабіўшы яе наркаманкаю і самагубцаю. Ягонае звышчуўленне прагнула звышпраўды. Як тапеліца Афэлія (папулярны сюжэт у тагачаснай Эўропе, да прыкладу, у Дзэякруа), яна мусіла нерухома ляжаць у халоднай вадзе, аж да пнэўманіі. Паратункам ад болю стаў опій. Расці прагнуў, кітаптам свайго цэміф, кахаць рана ўмерлую Бэатрычэ і натхняцца сваёй незагойнаю распаччу (у той жа час мець сэкс з тузінам прастытутак і нявестаю свайго сябра Ханта). Ліза ўсвядоміла свой лёс і рушыла яму насустрач.

Па ўсёй Эўропе мастакі і паўстанцы ратавалі дзяўчатаў і прыносілі ім нязьмерныя пакуты, кладучы іх у ахвярны агонь ідэяў. Зьнясіленыя выкшталцо-

Здымак Алены Адамчык

наю ляпідарнаю працаю мастакі-імпатэнтны браліся шлюбамаі (як і інсургенты-арыштанты), зратаваны час ад часу давалі зарокі цнатлівасці. Сяброўства і духовае блізкасць нітавалася з шчыраю здрадаю.

Расці праішоў свой шлях да канца. Калі ён быў запрошаны Морысам і Ёэбам у «Рэд-хаўз», дзе рабіў свае першыя крокі ангельскі нацыянал-рамантызм, усё скончылася гэтак жа банальна. Жонка Морыса, п'якучая шатэнка з шалёнымі вачыма, саступіла элегантнаму мастаку і ўцякла з ім. У выніку мануфактура мастацкіх вырабаў у нацыянальным стылі, практы і віды былі пахаваныя. Аднак па ўсёй Эўропе разыйшліся маскароны, зробленыя па малюнках Расці, які ў іх абессыяроўі сваю чарговую каханку.

Ня менш дзіўна склаўся лёс і Оскара Уайлда, які скончыў сваё жыццё самагубствам з-за непадзельнага кахання да аднаго з сваіх сяброў, хоць раней не адказаў узаемнасцю маладому Бёрдслею. Між тым, менавіта юны мастак Бёрдслей быў адзіны, хто адважыўся выйсці праводзіць свайго сябра ў вязніцу з «Жоўтым часопісам» у руцэ. Гэтае расстаньне стала для яго фатальным.

Авэрбэк зь сябрамі апынуўся ўсё ж «праўдзівейшы». Мара і спосаб яе дасягнення сталіся для іх рэаліяй гэтага жыцця: сапраўдны Рым — крыніцаю натхнення, а асабістае жыццё не ўплывала на іх стаўленне да сьвету. Вяртаньне на радзіму сяброў «Брацтва Сьв. Лукі» было трыумфальным. Як аказалася, ім толькі гэта было й трэба...

Так паўставаў нацыянал-рамантызм... Пра яго бацькоў хутка забыліся...

ратура. Савецкім варыянтам карыстаюцца збольшага тыя, у каго зь беларускай літаратурнай мовай чыста дзелавыя дачыненні: настаўнікі, дыктары, супрацоўнікі рэдакцый афіцыйных выданняў, пісьмнікі (якія зь дзецьмі і ўнукамі найчасцей гавораць «моваю Талстога і Леніна»).

Адрозьненні паміж абодвума варыянтамі значна глыбейшыя, чым некаму можа здавацца, і закранаюць яны амаль усе структурныя ўзроўні мовы, не абмяжоўваючыся скарамэнтальнымі мяккімі знакамі і філялёгіяй ды псыхалёгіяй. Таму можна гаварыць і пра існаваньне замакуфляванага, лятэнтнага заходняга варыянту, дзе якраз няма толькі гэтых самых мяккіх знакаў ды «лёгіяў», затое ёсць усё астатняе — добры сынтакс, фразалёгія і слоўнік, адшліфаваная культура мовы. Гэта — мова беларускай мастацкай літаратуры (была і ёсць, ведама, і чыста савецкая, як духам, так і формай — яе сюды не залічым), мова неперакладных беларускіх выданняў («ЛіМ», «Культура», «Спадчына», «Крыніца», «Польмя» ды інш.).

Што да савецкага варыянту, дык ён ужо пры стварэньні ў 1933 годзе быў запраграмаваны на выміраньне, што зь ім, дзякаваць Богу, неспаэбежна й адбудзецца.

Увогуле засталася па-за ўвагаю энцыклапэдыі — і гэта датычыць ня толькі правапісу — беларускае замежжа (як кажуць расейцы, а за ім і беларускія саўкі — «далёкае»). Ні выкладаньне беларускае мовы ў павянных беларускіх гімназіях, ні дзясяткі лемантароў, чытанак і падручнікаў, выданыя на эміграцыі, ні асабліва сьціпнай мовы беларускіх эмігрантаў у розных краінах ня сталіся прадметам хоць бы кароткіх згадак. Ня трапілі ў энцыклапэдыю й некаторыя, замежныя дасьледнікі, чый

уклад у беларускае мовазнаўства значна большы, чым у некаторых «зьмешчаных» у кнізе — згадаць хоць бы Хрысьціяна Станга (працы па гісторыі канцэлярскай мовы ВКЛ), Георгія Шавялёва (проблемы фармаваньня беларускае мовы, дэлімітацыі старабеларускіх і стараўкраінскіх пісьмовых помнікаў), Пола Вэкслера (манаграфія «Гістарычная фаналёгія беларускай мовы», дзясяткі артыкулаў на розныя тэмы), Валерыя Чэкмана (працы па гістарычнай фанэтыцы беларускай мовы). Дарэчы, гэтыя імёны згадваюцца ў кнізе, але каб іх знайсці — трэба перачытаць яе ад першай да апошняй старонкі. Адсутнасць імяннага паказальніка зьўрае страшным прагалам і робіць практычнае карыстаньне гэтым даведнікам проста немагчымым. (Ён, відаць, хаваецца тамсама, дзе й паказальнік тэматычны...)

Абсалютна недарэчнымі выглядаюць артыкулы, прысьвечаныя мове пасобных пісьменьнікаў. Усе разам яны займаюць 86 старонак, або 12% аб'ёму ўсяе кнігі. А ў выніку, апрача расплывістага «агульнага ўражання» ад гэтае лавіны тэксту, так і застаецца няясным, які ж быў уклад майстроў слова ў захаваньне й разьвіццё мовы — стаіць дзясяткаў дрэваў, за якімі не відаць лесу. Тым часам ці ня лепей было б падаць адзін, хай сабе і вельмі вялікі артыкул з аналітычна-інфармацыйнай фіксацыяй гэтага ўкладу — бо ці ж не літаратары ад канца 50-х мужна трымалі фронт змаганьня з афіцыйнымі беларускімі мовазнаўцамаі, якія даследавалі мірнае перарастаньне беларускае мовы ў расейскую, якое яны самі перад тым і заплывалі? Вось пра гэта б, і глыбей, а не пра тое, хто колькі ўпхнуў у свае творы тропы і дыялектызмаў.

Яшчэ адзін прапушчаны ў ЭБМ артыкул — «Мова ідыш», пра мову, якую нашыя

продкі чулі побач з сабой поўтысячагодзьдзя — значна часцей, чым любую зь іншых, якім знайшлося месца ў энцыклапэдыі, саступаючы хіба польскай, а ў апошнім стагодзьдзі расейскай.

Ёсць у кнізе й драбнейшыя хібы — дубляваньне цэлых абзацаў у розных артыкулах, мора памылак у іншамойных цытатах (дарэчы, ніколі — у расейскіх), некаторыя экзатычныя графічныя знакі — царкоўнаславянскія, сэрбскія, грэцкія — зьявечаныя так, што й родная мама не пазнала б (гл. артыкул «Сербская мова», або артыкулы да літараў «З», «У», «Ч»). Што да артыкулаў пра асобныя літары, дык ня варта было дубляваць шаблён — хапіла б і аднаго разгорнутага артыкулу. А шаблён даў і «праколы»: вось жа не было ў Скарыны вялікага «Ф», якое прыпісвае яму сп. Булыка! Тым часам няма асобнага артыкула пра Капіевіча. Вось табе й літары...

Мастацкае афармленьне да кнігі няйначай рабіў дальтонік — цяжка ўявіць сабе больш жахлівае й агіднае спалучэньне колераў, чымся тое, што аздобіла энцыклапэдыю. Або ўсё гэта — запланаваная дывэрсія — каб чалавеку ня тое што на паліцу паставіць, або даслаць знаёмым за мяжу — проста ўзяць у рукі гэты твор афармленчага мастацтва было непамысна. Ці ўжо краіна нашая нагэтулькі «дасхала», што на Менскай фабрыцы каляровага (бляха-муха!) друку не знайшлося іншых колераў? А фатаграфіі! Чый, прыкладам, партрэт зьмешчаны пад назовам «Быкаў Васіль Уладзіміравіч»? Яна Баршчэўскага? Францішка Скарыны? Джэка Нікалсана?

Падсумаваўшы сказанае, можна зрабіць выснову, што выдатная ідэя спецыяльнай

энцыклапэдыі, прысьвечанай беларускай мове — пры ўсіх набытках навукі, пры багацьці мовазнаўчых кадраў, пры ўсіх гераічных перамогах на нябачным фронце сьціхага і заціятага супраціву, пра які гаварылася на пачатку рэцэнзіі — была ўшчэнт праваленая аўтарамі практу й некампэтэнтнай рэдактурай. Пры гэтым, як бы вы ні шукалі, вы ня знойдзеце ў кнізе імя чалавека, які б мог несці за гэта хоць бы маральную адказнасць — яна размазаная на 17 сяброў рэдакцыйнае калегіі, на 45 навуковых кансультаўтаў, на 10 рэдакцыйных работнікаў выдавецтва.

Падобныя крытычныя заўвагі, хоць і ў значна меншых дозах і маштабах, ужо выказваліся да першых тамоў «Энцыклапэдыі гісторыі Беларусі». Відаць, небясьпечна й немэтазгодна рэалізоўваць гэтыя практы, калі як мова нашая, гэтак і гістарыяграфія стаяць на культурна-гістарычным і сацыяльна-палітычным раздарожжы і яшчэ толкам не надумаліся, куды ім далей ісьці. І якраз у гэты момант дэжаруюцца «з налёту» пачаць выданьне 18-тамовай унівэрсальнай Беларускай Энцыклапэдыі! Пра ўсе наступствы гэтай не зусім своечасовай акцыі страшна нават і падумаць (вось жа зусім нядаўна ўліплі эстонцы, пасыпшы выдаць аж тры (ці чатыры?) тамы новай энцыклапэдыі, калі раптам зайгралі фанфары незалежнасці, і тыя тры тамы пайшлі кату пад хвост!). Ці ня лепш было б пачакаць — зусім нядоўга, гады тры-чатыры, пакуль убярэцца ў сілу новае навуковае пакаленьне ды вырашыцца праблема правапісу — і выдаць сапраўды шгосьці такое, што б належна ўшанавала працу падсавецкіх і постсавецкіх навукоўцаў і з чым ня сорамна было б сустрэць XXI стагодзьдзе?

S.Schuppe

Людка Сільнова

ВЕЦЕР

Калісь ля вакна я сядзела
І слухала травеньскі бэз.

Фіранка у двор паляцела,
Напялася, зашамацела,
І я з захапленнем глядзела
На гэты лятальны працэс!

Было гэта вабна і сьмела!
І мела — унутраны сэнс!
Як быццам душа паляцела
Мая ад зацеснага цела,
Калі ля вакна я сядзела
І слухала травеньскі бэз.

ЗАЧАРАВАНАЯ КРАІНА

Тут нічога
не адбываецца —
Тут усё
ўжо адбылося.
Нехта ўверх
яшчэ падымасца,
Нехта,
падняўшыся ўверх,
хістаецца —
У нас сышло ўсё
і разьляглося.
І разьлілося возерам страшным:
Усё ў ім ёсьць, і нічога нямашака.

Твой ліст да мяне ляціць
Так доўга!.. І зіхаціць
У небе, што за вакном,
Зорка даўнейшым сьвятлом.

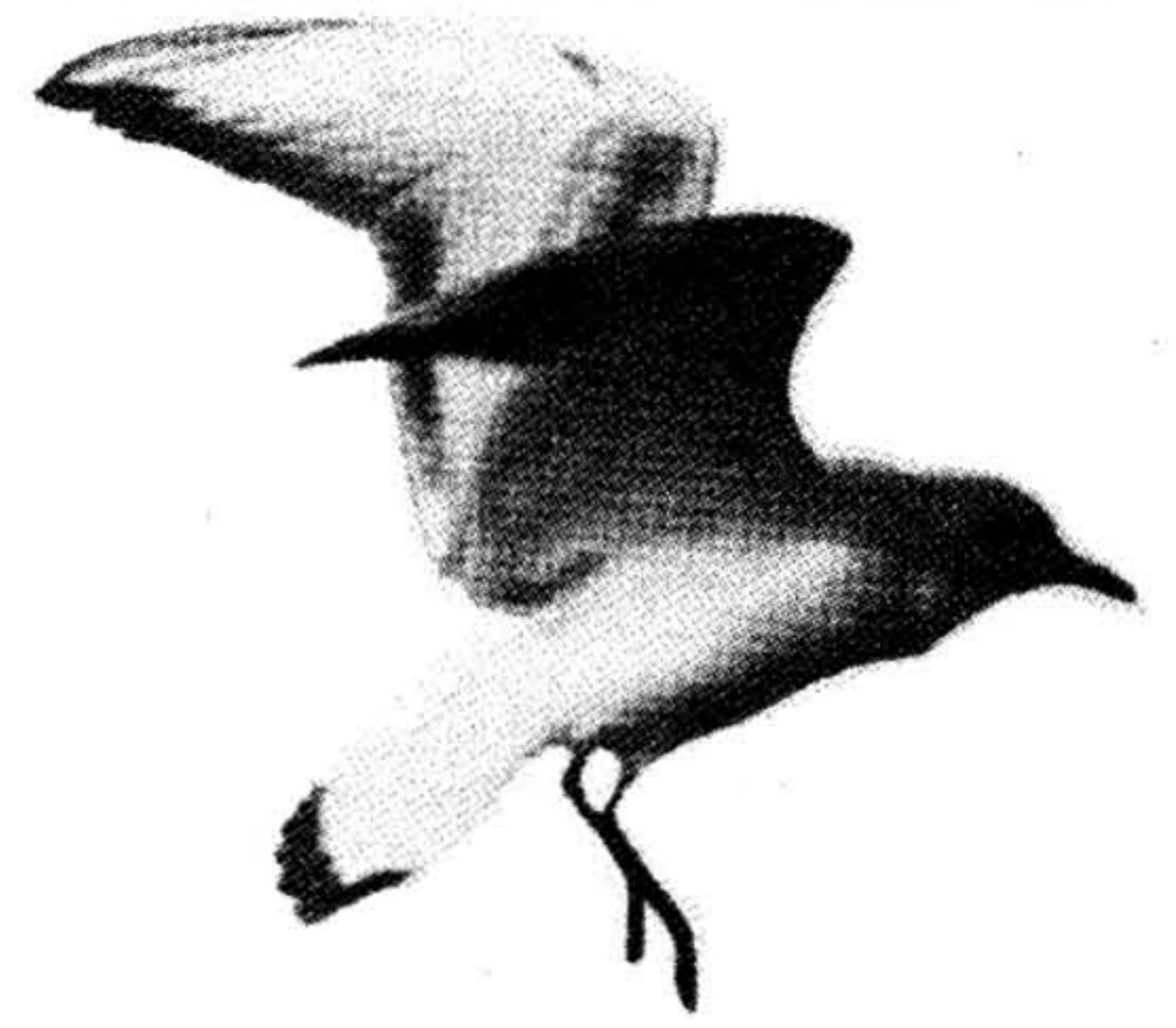
ДВА ПРАВІЛЫ

Мець усё, нічога ня маючы.
(У руках не трымаючы!)

Маючы ўсё, ня мець нічога.
(Акрамя Бога...)

ПРАЗРЫСТЫ КОТ

Кнігу вершаў адкрыю, прылашчу...
Выйду ў суседні пакой —

Вершы цягнуцца за рукой,
Котом, празрыстым
і страшным...

Самотнай чайкай я над морам мовы
Крычу, адчайная, чарнагалова...

На беразе наступнасць
Стаю вярбой насупленай.
Бяжыць, плыве вадой сьцюдзёнай
І міма праплывае — сёньня.

ЗАЛАТЫ АБРАЗ

Я падару вам бясконцасьць кніг,
Не напісаўшы ніводнай з іх.

Увесь мой клопат — мае вы людцы! —
Да мёртвай паперы не дакрануцца!

Блакiт — сiней! Гармонiк — граi!
Жывi, струменься, дзiўны Краi!..

САБАЧАЯ ГАВОРКА

Паўліна Качаткова

Чым далей, тым горш.

Думала: прыйдзе час, і авалодаю сабачаю моваю.

Няма надзеі.

Я не зьбіралася размаўляць на ёй. Ня трэба. Ведаю: вымаўленьне цяжкае. Хацела разумець. Больш нічога.

Не атрымалася.

Мне дваццаць сем гадоў, а ўсё па-старому...

І гэта пры тым, што людзі звычайна жывуць даўжэй за сабак. Няма ў сьвеце дваццацісямгадовага сабака.

Ці вы ведаеце такіх?..

Да сямі гадоў я жыла ў бабулі зь дзедом.

Мела рудую сучку-аднагодку — Ляльку.

Лялька была падобная на лісу, бабуля сьцьвярджала: «Шпіц».

Цяпер ведаю — у шпіца даўжэйшыя лапы. Лялька нагадвала шпіца, зьмяшанага з таксай.

Мы паўсюль хадзілі разам. Мне казалі: яна разумее словы.

Каб праверыць гэта, я прыдумала экспэримэнт. Лепей бы не рабіць гэтага... Травеньскім вечарам сядзела на цёплай трубе, па якой ліўся ў рэчку бруд з гораду. Усё навокал было жоўта-зялёнае — маладая трава й дзьмухаўцы. Я сказала ёй: «Ты хутка здохнеш, Лялька!» Лялька заплакала. Глядзела на мяне, і з вачэй каціліся сьлёзы.

Яна зразумела!

Чаму плакала? Хіба ня ведала гэтага безь мяне? Я адкрыла таямніцу? Ня можа быць. Хутчэй за ўсё — не! Проста не чакала такога ад мяне. Кожны мог пакрыўдзіцца. Але ж мы засталіся сябрамі. Дрэнна, калі крыўдзяць сябры, але горш за ўсё, калі няма на каго крыўдаваць. Гэта ўжо — самота. Даводзіцца злаваць на сябе.

Зімою мне споўнілася сем гадоў, набліжаўся час вучобы — восеньню ў школу. Трэба было ехаць да бацькоў. Усё засталося на сваіх месцах: бабуля, дзед, Лялька, дом, сад, рэчка... Толькі я зьехала. Адбылося разьвітаньне... Але я ведала: вярнуся, і Лялька першая сустрэне мяне.

Ехалі ў горад, пра які бабуля казала «сапраўдны» і «прыгожы». Анічога іншага яна й не магла сказаць, бо гэта быў яе родны горад. Там на могілках, ператвораных у сквэр, засталіся магільныя яе бацькоў і першай дачкі, якая памерла зусім маленькая...

А мой родны горад называлі «вялікая вёска».

Затаптаных магільняў не знойдзеш, колькі ні шукай. Яны незаўважныя, бо сквэр — ня могілкі.

У родны бабулін горад прыехалі ўвечары. Уразіла ілюмінацыя — дамы зіхцелі, як навагоднія елкі. На дахах і сьценах мігцелі, пераліваліся агні, спалучаліся колеры зыркiя й незвычайныя.

Бацькі жылі на кватэры ў цагляным пяціпавярховым доме. Жалезная брама вяла з вуліцы ў дворык, дзе былі тоўстыя таполі, укапананыя ў зямлю зялёныя лаўкі і шырокі стол. Былі кантэйнеры для смецця, прыхаваныя вельмі старанна за рогам дома.

Маці павяла ў парк. Пра парк я ўжо ведала. Бабуля распавядала, што раней кожную зіму яго залівалі вадой — рабілі суцэльны каток. Паміж дрэваў разьвешвалі рознакаляровыя ліхтарыкі. Гучала музыка.

Было вельмі прыгожа. Моладзь прысмна бавіла час. Сяброўка маёй бабулі скатала сьнежку і зьела, бо было горача, хацелася піць. У сьнежцы жылі мікробы, сяброўка памерла ад заразнай хваробы, накіштгалт тыфусу. Пасьля перасталі рабіць суцэльны каток, бо ў парку расьлі каштоўныя дрэвы, якія пачалі гінуць па вясне.

Маці павяла мяне да двух валуноў, на адным зь іх выбіты надпіс «Лорд», а на другім (меншым) — «Марко». Гэта былі старыя сабачыя магільні. Яшчэ пабачылі высокі чорны пень, зь якога выглядаў выразаны з дрэва твар самотнай кабеты. Чорнай кабеты. Лепш бы я на яе не глядзела.

Мы пайшлі да палаца зь вежаю. Маці хацела паказаць мне вітражы ў час, калі заходзіць сонца. Пунсовы прамень прабіўся скрозь каляровае шкло галерэі — момант злоўлены!

У вежы быў музэй, а ў музэі — выстава гадзiннiкаў. Самых розных. А пятай гадзiне яны пачалi бiць i зьвiнець, а некаторыя — хрыпець. Ём адгукнуўся цяжкі вежавы гадзiннiк.

У школе я вучылася дрэнна — нічога не разумела. Настаўніца сьпеваў зламала мне аб галаву драўляную ўказку. Дакладней не аб галаву, а аб парту, бо я пасьпела нахіліцца. Перад восеньскімі вакацыямі прыехала бабуля. Сустрэлі яе з маці на вакзале. Бабуля расказвала пра ўсіх, але пры гэтым нечага не дагаворвала. Лялька? «Лялька мяне зусім засмуціла перад ад'ездам», — адказала бабуля. Як? Яна ж вельмі паслухмяная й разумная. «Я сама нічога ня ведаю...» — працягвала бабуля, выразна гледзячы на маці.

Пайшлі ў госьці да бабулінай сястры, яна жыла ў тым самым доме, дзе яны ўсё нарадзіліся. Я гуляла з катом і чула: «Лялька здохла. Я нават ня стала глядзець, дзед сам ужо разьбіраўся. Поленька няхай пакуль ня ведае нічога, яе трэба падрыхтаваць. Пасьля завядзем новага сабаку, але думаць цяпер пра гэта ня хочацца». Мне таксама не хацелася думаць пра тое, што Лялька не сустрэне мяне ніколі, што ня ўбачу яе, бо час незваротны.

У лістападзе тое лісьце, што не апала з дрэваў — чарнее. Застаецца трохі мерзлых яблыкаў. Я глядзела ў сад праз вакно, здавалася, што там, у самым

канцы, мільгае штосьці рудое — прывід Лялькі. Выйсьці ў сад страшна. Але вакацыі кароткія, і я ведала: што павінна пасьпець зрабіць.

Знайшла тое месца, дзе закапалі Ляльку — пад белым налівам. Знайшла кафлю ад разабранай печкі. Зрабіла магільню — па баках кафля брунатая, а ўсярэдзіне — белая. На белай кафлі злелала напісаць імя й даты.

У свае дваццаць сем гадоў працюю ў музэі загадчыкам экспазыцыйнага аддзелу. У бабулі жыве нямецкая аўчарка — Рокіс. Я прывезла яго зь Менску, куды зьехала адразу пасьля заканчэньня школы. Бываю ў сваім родным горадзе, размаўляю з Рокісам так, як умею. Баюся пакрыўдзіць, таму часам не дагаворваю. Але ж і мне ўсё жыццё не дагаворвалі таго, пра што сама здагадалася.

«КАК ПОСТУПИТЬ С ЗАВОЕВАННЫМ»

Трэці артыкул пра «добрахотнае ўз'яднаньне Беларусі з Расеяй»*

Яўген Анішчанка

Пасьля гарадзенскага сойму 1798 году ў складзе Рэчы Паспалітай застаўся толькі заходні ўскрай сучаснабеларускіх земляў. Спробы захаваць незалежнымі ацалелыя рэшткі праз узброенае паўстаньне 1794 г. пацярылі няўдачу. Паўстаньне супольна задушылі манархі Расіі, Прусіі й Аўстрыі.

Кацярына II сама загадала свайму галоўнакамандуючаму І.П.Салтыкову «искоренить бунт, не останавливаясь никакими уважениями к злодеям». На сьціслым абсягу Вялікага Княства Літоўскага гэтую задачу вырашаў князь М.В.Рэпнін. Ён не шчырымоўся ў выбары сродкаў. У траўні 1794 г. ён параіў абвясціць маніфэст, у якім абяцаў канфіскаваць маёнты за нежаданае карміць акупацыйныя войскі, «разграбленіе и сожжение домов», за ўзброенае супрацьленьне — «безмилосердно лишать жизни», за ўтоўваньне зброі — «вешать на деревьях». Але ў Пецярбургу вырашылі не дэляраваць публічна такое абыходжаньне з паўстанцамі, бо гэта «значило бы взбунтовать их еще более». Празь нейкі час Рэпнін паспрабаваў нават апраўдацца, маўляў, ён хацеў выдаць «обычную прокламацию».

Але царскія войскі да верасьня 1794 г. менавіта бязлітасна расправіліся з паўстанскімі пастарункамі. А напачатку кастрычніка Рэпнін ліша цараворцам: «теперь все дело обсудить в ваших кабинетах как поступить с завоеванными», — і заяўляе, што ня здолее адным ваенным прымусам ні кіраваць захопленым, ні ўтрымліваць яго. Ён просіцца на хатні спакой, а скоранаму польскаму каралю кажа, што някеска было б разам аддзяліцца на блакітныя воды Італіі. Аднак Кацярына быў даспадобы такі намесьнік, і 5 верасьня 1794 г. яна паслала яму павучаньне — як абвясціцца з заваяваным.

* Першыя два артыкулы гэтага цыклю былі надрукаваныя ў нумарох 7 і 12 летась

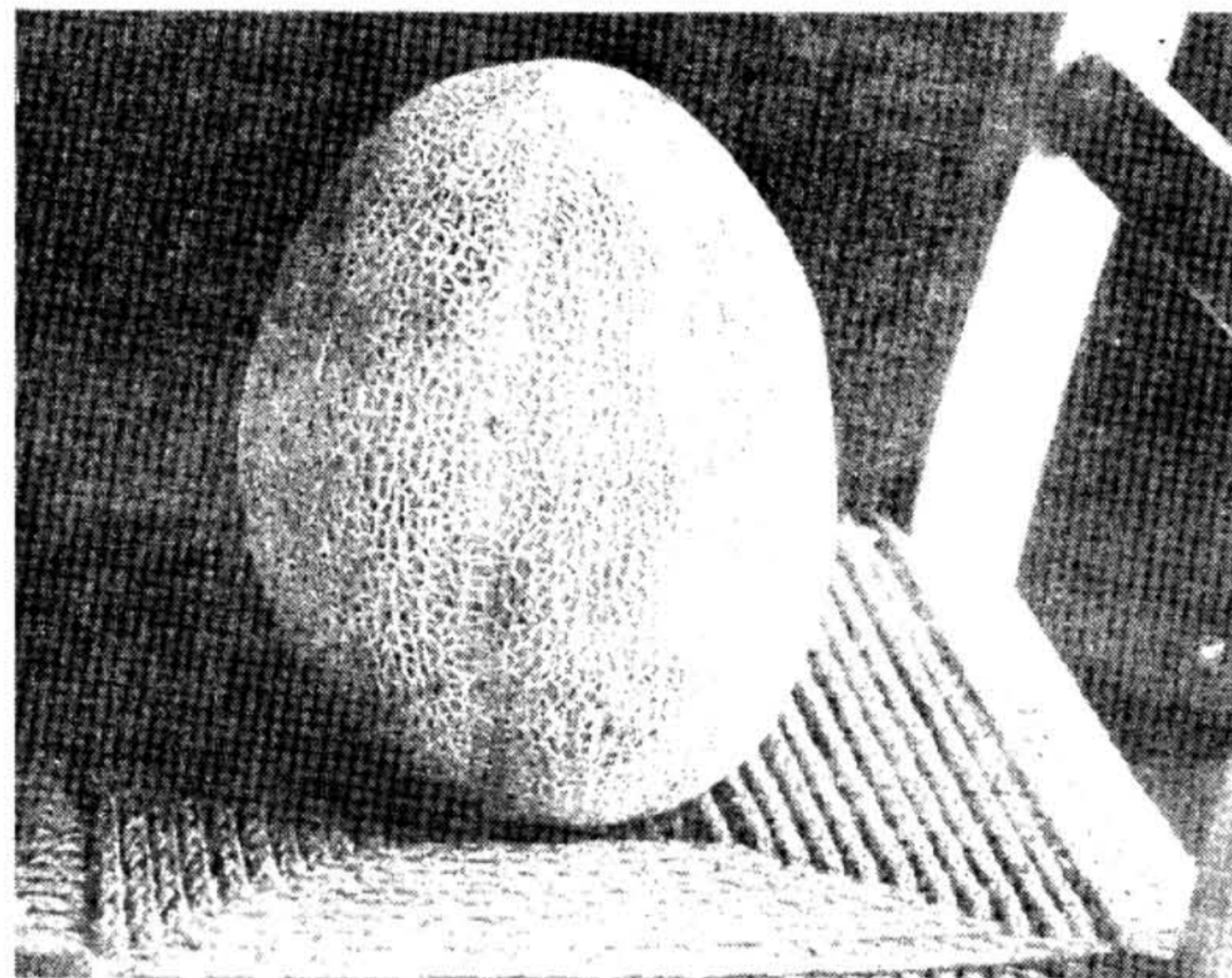
У сваім лісьце яна раіла абвясціць жыхарам ВКЛ, што «мы не яко победительница иго непокоренных оружием, но яко по непоколебимому милосердию даруем всем милосердие и прощение, чтоб почувствовали отраду по угнетениях ими претерпенных». Галоўнае — каб «не возродилось в нем какого-либо возмущения и не давая им времени опомниться, ни собирать, ни соединять новыя противу нас способы». А сродкі — звычайныя, немудрагелістыя. Трэба кіраваць з дапамогай праўленьня, складзенага «из лучших тамошних обывателей, которые бы влиянием и доверенностию от сограждан могли иметь власть над оными и на коих в соблюдении спокойствия более бы считатъ возможно было не токмо по образу мыслей, но и естественному желанию сохранить собственность». Атрымаць жа ўладальным лёгкай і пакорнасьць астатніх жыхароў прадбачылася пад страхам канфіскацый. Царыца раіла маёнты «закоснелых» ворагаў раздаць або прадаць тым, «в коих верности и всегдашней благонамеренности не предстоит сомневаться». Прасьцей кажучы, гэтым чынам «наградить щедро и привязать их к власти и к правлению российскому». У канфіскаваных уладаннях яна раіла прагнаць ненавісных упраўляючых ды аканомоў, паменшыць сялянскія павіннасьці, «чем сердца народных совершенно привлечь к себе можно».

Рэпнін заняўся прапанаванай сартыроўкай, але хутка замарудзіў. Бо заўважыў, што калі працягваць сысь усіх злачыннікаў, то «тут бы вышла поголовная перепись всей Литвы»(!) Каб не бударажыць край, ён вырашыў даверыцца ранейшым рабалеўнікам, застрашаным пагрозай пазбаўленьня прыгонных. Большасьць не пажадала ні ўцякаць за мяжу, ні надзяваць жабрацкія торбы. На Рэпніна пасыпаліся запэўніваньні ў вернападданстве, хадайніцтвы аб тым, што той ці іншы пан аб рэвалюцыі ня ведаў, дома

сядзеў ціха, а калі й падтрымаў, то пад прымусам і г.д. Натхнёны вынікамі, Рэпнін 27.12.1794 паведаміў у Пецярбург, што ў «Гродно вся Литва присягает», а сход 2500 чал. шляхты просіць выказаць падзяку за «избавление от ига вероломных мятежников» і з гэтым запалам жадае прыпасыць да ног сваёй паўночнай вызваліцелькі. Небясьпека мінула, пісаў ён, бо скоранья «остались с одними кулаками». Але некаторыя паспрабавалі махаць кулакамі пры вызначэньні дэпутаты да царыцы на чале з літоўскім маршалкам Людзьвікам Тышкевічам. Тады ягоную вернападданую прамову аб сардэчнай удзячнасьці «всей Литвы» скарацілі й выкінулі некаторыя выразы, як гаварыў Рэпнін, «путем совещаний». У дэпутатыню ўвайшло 20 асобаў знаці, якія 10.3.1795 па чарзе прыклаліся да царскай рукі, а затым заняліся галоўнай справай — захаваньнем уласных маёнткаў ад пагрозы канфіскацый, рэабілітацыйнай сваякоў і сяброў.

Калі саноўная Літва спрытна выгнула сваю вернападданую сыліну перад Кацярынай, то інакш атрымалася з сквапнымі саўдзельнікамі апошняга падзелу Рэчы Паспалітай. Кацярына II душыла паўстаньне супольна зь венчаносцамі Прусіі і Аўстрыі. Пры тым, кожны карнік імкнуўся акупаваць сваімі войскамі як мага больш чужой зямлі. Натураль-

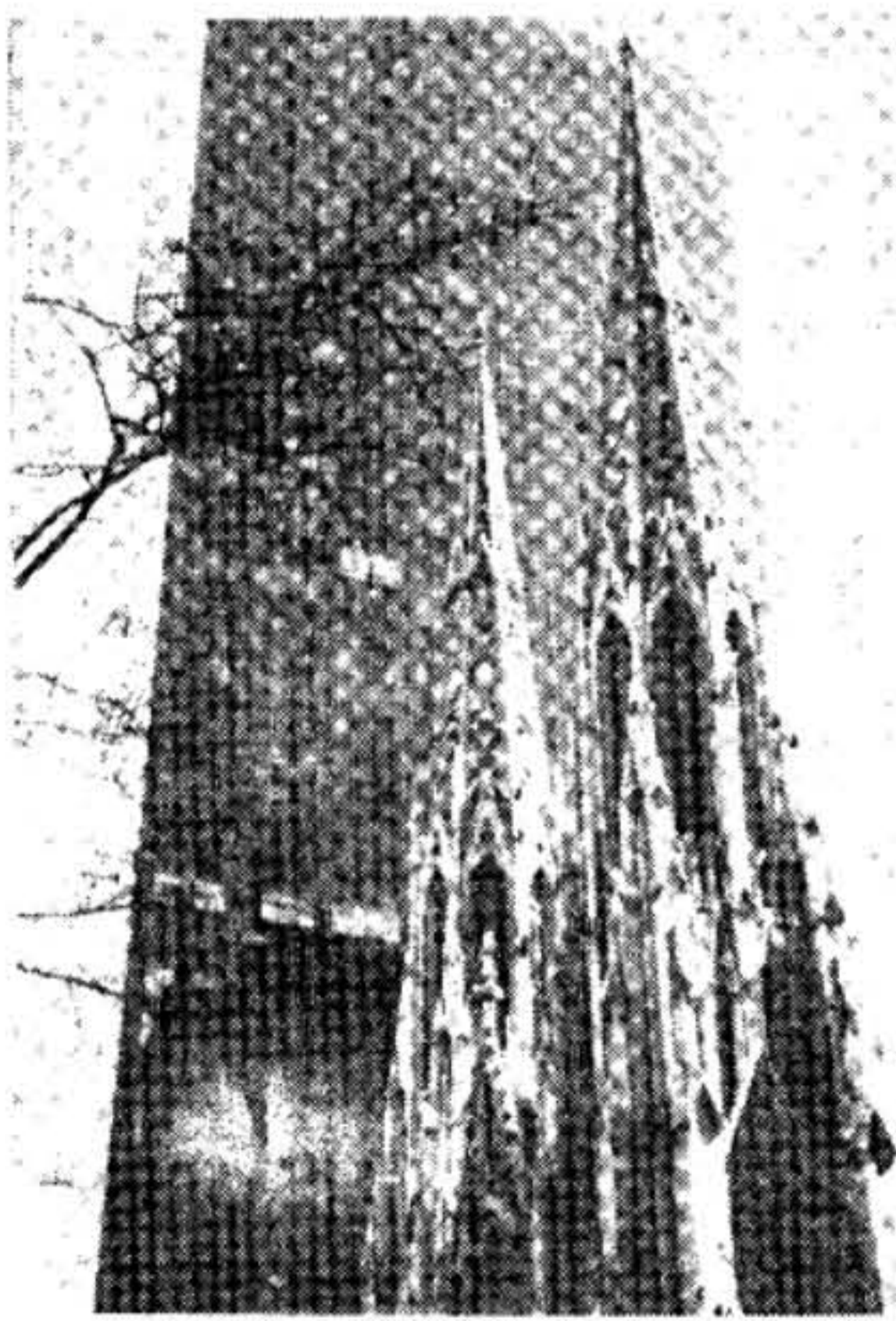
на, што гэта разавоціла іх ваяўнічы спрыт і грызьню ў вызначэньні, так сказаць, вызвольнага ўкладу. Прусія захапіла Кракаўскае ваяводзтва, але Аўстрыя патрабавала аддаць сталіцу — Кракаў. Таленавіты А.Сувороў заняў Прагу й Варшаву, што ўзьнесла Кацярыну на ролю гаспадыні становішча й дазволіла ёй дыктаваць свае ўмовы. Яшчэ 25.11.1794 пецярбургскі двор вызначыў мяжу свайго набытку па лініі р. Буг — р. Сьвіслач — далей па Нёману да старапрускай мяжы ў Жамойці. Гэтую мяжу вырашылі трымаць у сакрэце й не саступаць нікому. Але Кацярына II прызнавалася, што падзел праходзіў у спрэчках аб роўнасьці доляў супольнага захопу. Таму яна згадалася ўвайсьці ў змову з тым, хто «окажется ближайшим к моим видам». Суседям аказаўся прускі кароль, вядомы сваёй сквапнасьцю. Расейскі канцлер А.Безбароджа разьлічваў, што для Расіі «еще и далее можно выторговать», калі даць Прусіі 40 тыс. штыхоў на працяг вайны з Францыяй.

ЖАДАНАЎНЕ НАЦЫІ

Працяг са старонкі 1

рымскі дойдзі і скульптар, які адначасова аздабляў і Катэдру, фактычна запачаткаваўшы традыцыю ўсталяваньня мураваных алтароў ды надмагільнікаў у бажніцах. З 1573 г. у палацы працаваў скульптар Джавані Чына зь Сіены, працы якога й сёньня захоўваюцца ў Катэдры й іншых касьцёлах Вільні, і магчыма ў Беларусі. Шмат гадоў пры вялікакняскім двары працаваў Ян Марыя Моска Падавана, аўтар клясычнага ўзору надмагілляў у Рэчы Паспалітай, які зрэфармаваў ранейшую кампазыцыйную схему, што была распрацаваная Андрэа Сажавіна, адным з буйнейшых майстроў скульптуры й дойдзітства позьняга Адраджэньня.

Рамантызм. Нью-Ёрк. Катэдральны сабор Сьв.Патрыка. 1880-я гады.

Асаблівага росквіту рэзыдэнцыя вялікіх князёў дасягнула пры Жыгімонце Аўгусты, які распачаў чарговую рэканструкцыю старога палаца, прыбудаваўшы новыя карпусы ў 1546 г. Фактычна вялікакняскі палац стаў галоўнай рэзыдэнцыяй жонка Жыгімонта Аўгуста. Трэцяя жонка князя, Кацярына Габсбург, заняла месца сваёй сястры ў паўночным корпусе палаца.

Да сярэдзіны XVI ст. уся тэрыторыя Ніжняга замку ператварылася ў вельмі шчыльна забудаваны квартал, вельмі далёкі па сваёй стылістыцы й нутранай лёгцы ад велічных і ясных па кампазыцыі ансамбляў Эўрапейскага Рэнэсансу. Тут мудрагеліста перапляталіся мастацкія густы й шталты Паўночнае Эўропы й Італіі з уласна беларускімі (кахля, разьба, размалёўкі). Будаўніцтва, расьцягнутае на паўтары стагодзьдзі, мэханічна дадала адзін элемэнт да другога, не зважаючы на патрэбы агульнага ансамблю.

Па сутнасьці Ніжні замак стаў сымбалам архаічнасьці фэадальнага ладу ў Вялікім Княстве і ўсемагутнасьці каталіцкага клеру, які спаборнічаў з княскаю ўладай. Разнастайнасьць формаў і мастацкіх вобразаў, якая б у іншым выпадку магла ўтварыць самадзатковы сымбіёз, тут стала неарганічнай.

Аднак, нягледзячы на гэта, Ніжні замак быў скарбонкаю для ўсяго лепшага, што стваралася на землях Беларусі й Літвы ў тыя часы. За Сьцяпанам Батурам палац страціў сваю былою значнасьць разам з пачаткам перабудовы Старога замку ў Горадні, куды было перавезена нямала рэчэй з Вільні.

Калі да працы на Ніжнім замку прыступіў Нонхарт, перад ім стаяла задача ўласна інжынэрна-фартыфікацыйная: расчыстка хаатычнай забудовы, правядзеньне камунікацый і прыстасаваньне пад абарону ў новых умовах.

Густ і ўяўленьні самога Нонхарта нам добра вядомыя па Гайціонішках: гармонія, ляканізм, зручнасьць. Напэўна, падчас яго кіраваньня знешні выгляд Ніжняга замку стаў больш сьціплы, «ураўнаважаны»: прыбраўся лішні дэкор, закладаліся непатрэбныя ўжо галерэі. Звонку замак пераўтварыўся ў суцэльную глухую сьцяну, аточаную ровам. Апошні ўладар, які карыстаўся гэтай рэзыдэнцыяй — Уладыслаў Ваза.

Герб Вазаў надойга захаваўся на ўзной браме Ніжняга замку. Брама разам з будынкам Галоўнага Трыбуналу Вялікага Княства пераважыла вялікакняскі палац, і іх забудова была шматкроць выяўленая на асобных красьляноках. Гэта дазваляе аднавіць браму Ніжняга замку з Трыбуналам максымальна дакладна.

У такім аднаўленьні ёсьць рацыя ня толькі хрэстаматыйна-мэмарыяльная, але й горадабудаўнічая. Гэтыя два будынкі замыкалі пэрспэктыву Замкавай вуліцы і адгрывалі істотную кампазыцыйную ролю на Катэдральным пляцы (сёньня тут разьбіты кветнік), вызначаючы маштаб Катэдры і аддзяляючы сакральна-рэпрэзэнтатыўны квартал Ніжняга замку ад астатняга места.

У XVIII ст. замак зусім заняпаў. Былі прыбраныя за непатрэбнасьцю рэшткі муроў і вежаў, засыпаны роў. Адно калясальны палац, амаль удвая большы

за Катэдру, нагадваў пра веліч і славу былой дзяржавы. На загад расейскага генэрал-губэрнатора Фрызеля ў 1798 г. палац зруйнавалі. Працы па разбору расьцягнуліся на чатыры гады.

На акварэлі Я.Пешкі 1808 г. вялікакняскага палацу ўжо няма. Катэдра з боку алтара, шырокі пляц. «... Н-н-о-о!», — возчык разварочвае пралётку з панамі. Чыста й хораша. Але людзі, што блукаюць на пляцы, выглядаюць зусім разгубленымі. Што яны тут робяць? І толькі ў левым куце знізу, каля парослага дрэву старога палаца, адкаж знаходзіцца. Дзьве паненкі, убраныя па парыскай модзе, слухаюць адну манашку. Другая дае тлумачэньні нейкаму пану. Чалавечак у ярка-сінім прысеў на ўломак сьцяны...

Аналягічная сытуацыя і з будынкам Трыбунала на Менскім замчышчы. Ён фактычна быў і горадабудаўнічым і сэсавым цэнтрам раёну. Па ім засталіся нават фатаграфіі, а таксама малюнак Я.Драздовіча 1920-х гадоў. Патрэба ў яго аднаўленьні відавочная, з пункту гледжаньня цэльнасьці ансамблю старога Менску.

Наогул сюэт вялікакняскага палацу ў Вільні — адзін з найбольш традыцыйных у нашым пейзажным жывапісе. У Дрэма, які ўпершыню абагульніў усю спадчыну на гэты сюэт, выводзіць традыцыю ад 1545 г., калі Ніжні замак быў выяўлены на пляне Ф.Хогебэрга. Т.Макоўскі, славетны майстар беларускага урбаністычнага краявіду ў графіцы, улучыў Ніжні замак у панараму Вільні, надаўшы яму, разам з Катэдраю, цэнтральнае месца (1600 г.). Адным з найцікавейшых прыкладаў выявы вялікакняскага палацу, быў абраз 1684 г. «Сьв. Казімер Ягайлавіч у вільenskіх бэрнардынаў», дзе мы бачым выгляд двара багаслужбаў. Апроч жанравай сцэны (паленьне кніг падчас казаньня), мы бачым тут адзін з двароў Ніжняга замку: рознастайная цесная забудова, за якой — маляўнічая панарама старога Вільні.

Між тым Фрыдрых-Вільгельм кінуў французскі ваенны тэатар, і, узмацніўшы свае акупацыйныя войскі, рашуча патрабаваў кампансаваць землі Рэчы Паспалітай панесеныя страты. Урэшце тройка ўрагулявала тэрытарыяльныя сваркі дагаворам 24.11.1795 Расея аддала Прусіі Варшаву й беластоцкія землі, вывёўшы свае войскі ў Курляндыю і беларускія губерні. За гэта Прусія саступіла Аўстрыі Кракаў. У выніку прускія й расейскія войскі прыйшлі ў непасрэднае сутыкненне. Папаўзлі чуткі аб магчымай вайне агрэсіўных суседзяў.

Каб залагодзіць суседа, Кацярына II прызначыла 20.3.1795 на пасаду літоўскага губернатара былога пасла ў Бэрліне, брыгаднага генэрал-маёра, сапраўднага камэргера двара Мікалая Пятровіча Паніна. Дыляматычныя сувязі й новая пасада пасланца павінны былі абнавіць у памяркоўным зыходзе.

Але Панін не сьпяшаўся займаць губернарскую пасаду, бо сваю задачу бачыў у іншым. Ён спыртна нанёс на карту расейскую сухадольную мяжу, якую 18.12.1795 прадставіў фаварыту Кацярыны П.А.Зубаву. Адначасова ўзьніклі цяжкасьці з вызначэньнем лісу даўгоў польскага караля (33 млн. злотых або 3,3 млн. расейскіх рублёў золатам), якія ўдзельнікі падзелу пагадзіліся ліквідаваць супольна. Але ж скасоўваць іх даводзілася з падаткаў захопленых земляў і ў адпаведнасьці з падаткавымі магчымасьцямі тэрыторый, прапарцыянальна плошчы анэксіі. Парэшце трыумфальны А.Сувораў паведаміў, што падчас вайны з паўстанцамі страціў 1.231.783 рублёў і прасіў выдаць яму 1.941.201 рублёў зьонкай манэтай, ды яшчэ 4.800 тыс. папярэвымі асыгнацыямі на аплату харчовых паставак і кантрыбуцый. У Пецярбургу пакпілі зь яго «невероятных» дамаганьняў і назвалі іх празьмернымі й невыканальнымі. Бо ўвесь гадавы даход Расіі, які цалкам спажываўся арміяй,

складаў толькі 810 тыс. рублёў золатам і срэбрам. Аднаго дзяржаўнага доўга Расея мела 4 млн., а павержаны польскі кароль патрабаваў з былога літоўскага скарбу 4,5 млн. злотых (450 тыс. расейскай залатой манэтай). Рэпін пагаджаўся выдаць з гэтага скарбу толькі 750 тыс. злотых. Разьлічваючы на былыя каралеўскія ўладаньні не прыходзілася, бо іх кінуліся расьцягваць набліжаныя Кацярыны і іх мясцовыя паслугачы. Перакласьці на Прусію хаця б частку вялізных каралеўскіх даўгоў, азначала саступіць на яе карысьць і адпаведную тэрыторыю. Вось тут землі гарадзенскай каралеўскай эканоміі й апынуліся прадметам працяглага гандлю.

Паводле дамоўленасьці, вывад царскіх войскаў зь Белароччыны завяршыўся 16.1.1796. Іх разьмясьцілі па лініі: злучэньне р. Нараўкі з р. Нараў (кут Наваградзкага й Берасьцейскага ваяводзтваў) — мястэчка Гарадок (Гродж, Грудок) — вёска Кундзіна — мястэчка Кузьніца — па р. Ласосна і Нёману да старапрускай мяжы. Расейскі бок разьлічваючы ўтрыманьне на гэтай лініі, бо якраз у гэты момант (20 студзеня) урачыста абвешчаў у Горадні маніфэст аб «вечным» далучэньні Літвы да імперыі. Чарговыя ўрачыстасьці з набажэствамі й гарматнымі выбухамі разносілі па навакольні грукат сардэц, якія гэтак сьвяткавалі сваё паяднаньне зь пецярбурскай гаспадыняй.

Расея намагалася замацавацца на лініі стаяньня сваіх войскаў — па рацэ Ласосна і прыкрыць Горадню кавалкам зямлі на паўмілю (3,7 км.) ніжэй горада па р. Нёман. Першы прускі камісар, генэрал-паручнік Фаўрот, наадварот, «крайне упорно отклонялся от границы по р. Лососне», аспрэчваючы нёманскія вышы, патрабаваў правесці мяжу па р. Сьвіслач (блізу 25 км. углыб расейскіх вызначэньняў), аддаць прадмесце Горадні на левым беразе Нёмана, дзеля чаго выносіў мяжу «на 3 мили выше

Гродна» па р. Сьвіслач. Яму не саступілі. Быў вызначаны новы склад памежнай камісіі: ад Расіі — М.Рэпін, М.Панін, А.Якаўлеў; ад Прусіі — А.Генрык, С.Штэйн, А.Вэттэр. У гэтым складзе камісары сабраліся 9 лютага на гарадзенскай кватэры М.Паніна, дзе адразу дамовіліся правесці сухадольную мяжу прастай лініяй ад р. Буг да мястэчка Гарадок.

Такім чынам расейскія камісары адступіліся ад кавалку зямлі паміж р. Нараўка і мястэчкам Нараў. Мяжу правялі па р. Ласосна, але тут ізноў успыхнулі спрэчкі. Расейскі бок патрабаваў правесці мяжу на паўмілю ніжэй Горадні, а прускі — на паўмілю вышэй, «чтоб взять гродненский форштат». На прускія дамаганьні Рэпін адказаў, што прадмесце або фарштат — частка Горадні, бо «даже самым городом в древности почитался, как видно из древних привилеев». Ён патрабаваў правесці мяжу па левабярэжжы Нёмана, каб такім чынам прысвоіць саму раку зь яе выспамі. Але, як пісаў Рэпін, «сие сказано в конце разговора». Вырашылі звадкі ўлагодзіць на месцы, шляхам рокагнасыроўкі і картаграфаваньня. Да канца лютага бакі вялі апісаньне мяжы па лініі Буг — вёска Грыбаўцы — Нёман — Паланга. Працы выконваліся разьдзельна, а Рэпін па-ранейшаму трымаў у сакрэце інструкцыю аб сухадольнай мяжы.

Узаемападазронасьць ізноў перарасла ў пагрозу вайны. У красавіку зьявіліся чуткі аб змове Агінскіх на апанаваных Аўстрыяй землях і аб тым, што Сувораў вядзе 30 тыс. войска супраць Прусіі на дапамогу Аўстрыі. Застрашаныя расейскія вышы, патрабаваў правесці мяжу па р. Сьвіслач (блізу 25 км. углыб расейскіх вызначэньняў), аддаць прадмесце Горадні на левым беразе Нёмана, дзеля чаго выносіў мяжу «на 3 мили выше

Гродна» па р. Сьвіслач. Яму не саступілі. Быў вызначаны новы склад памежнай камісіі: ад Расіі — М.Рэпін, М.Панін, А.Якаўлеў; ад Прусіі — А.Генрык, С.Штэйн, А.Вэттэр. У гэтым складзе камісары сабраліся 9 лютага на гарадзенскай кватэры М.Паніна, дзе адразу дамовіліся правесці сухадольную мяжу прастай лініяй ад р. Буг да мястэчка Гарадок.

Такім чынам расейскія камісары адступіліся ад кавалку зямлі паміж р. Нараўка і мястэчкам Нараў. Мяжу правялі па р. Ласосна, але тут ізноў успыхнулі спрэчкі. Расейскі бок патрабаваў правесці мяжу на паўмілю ніжэй Горадні, а прускі — на паўмілю вышэй, «чтоб взять гродненский форштат». На прускія дамаганьні Рэпін адказаў, што прадмесце або фарштат — частка Горадні, бо «даже самым городом в древности почитался, как видно из древних привилеев». Ён патрабаваў правесці мяжу па левабярэжжы Нёмана, каб такім чынам прысвоіць саму раку зь яе выспамі. Але, як пісаў Рэпін, «сие сказано в конце разговора». Вырашылі звадкі ўлагодзіць на месцы, шляхам рокагнасыроўкі і картаграфаваньня. Да канца лютага бакі вялі апісаньне мяжы па лініі Буг — вёска Грыбаўцы — Нёман — Паланга. Працы выконваліся разьдзельна, а Рэпін па-ранейшаму трымаў у сакрэце інструкцыю аб сухадольнай мяжы.

Узаемападазронасьць ізноў перарасла ў пагрозу вайны. У красавіку зьявіліся чуткі аб змове Агінскіх на апанаваных Аўстрыяй землях і аб тым, што Сувораў вядзе 30 тыс. войска супраць Прусіі на дапамогу Аўстрыі. Застрашаныя расейскія вышы, патрабаваў правесці мяжу па р. Сьвіслач (блізу 25 км. углыб расейскіх вызначэньняў), аддаць прадмесце Горадні на левым беразе Нёмана, дзеля чаго выносіў мяжу «на 3 мили выше

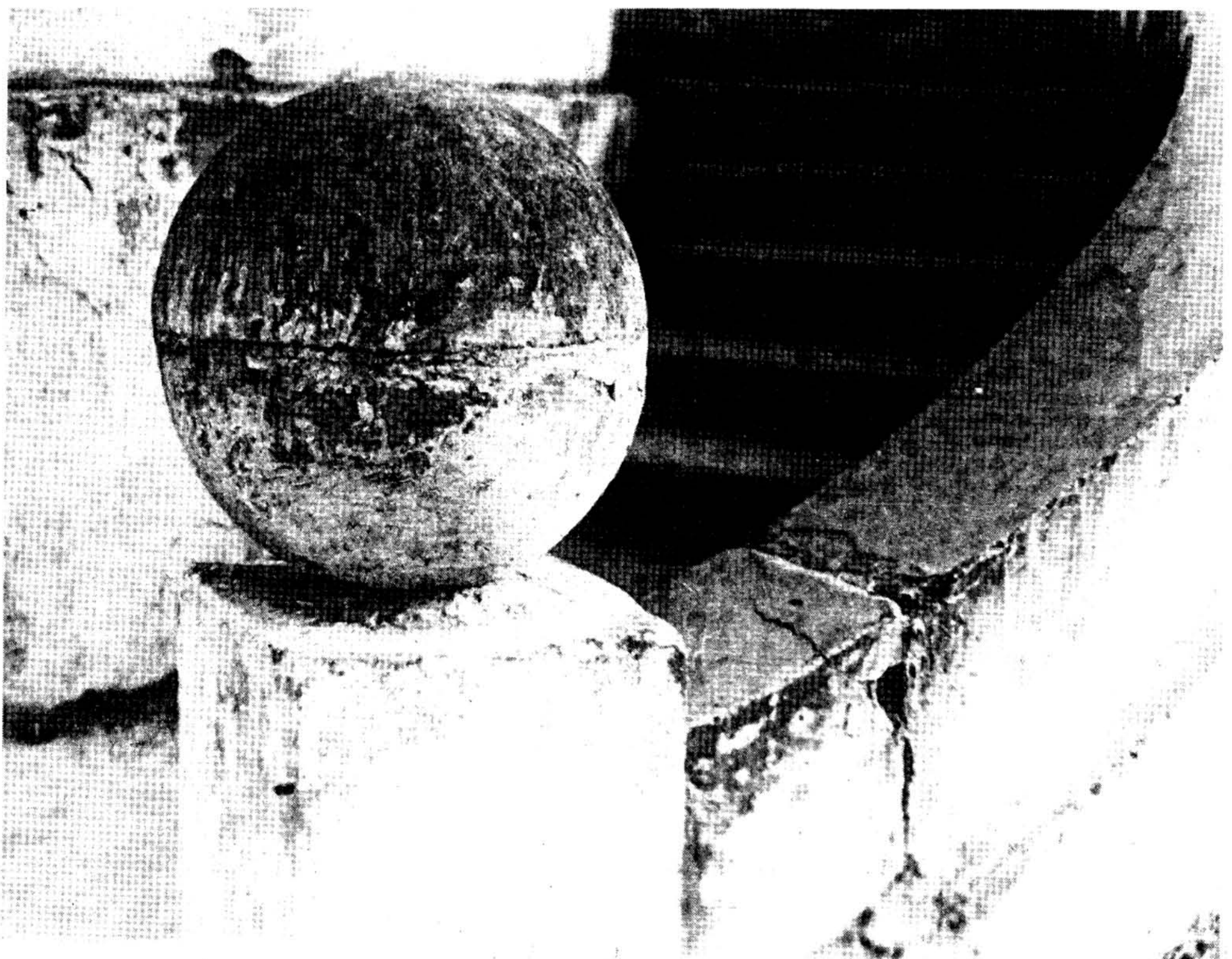
Найбольшую дакумэнтальную каштоўнасьць маюць значна пазьнейшыя творы Ф.Смуглевіча — чатыры сьпісы 1785 г., на якіх палац вялікіх князёў паказаны вельмі выразна і з розных бакоў. Такая ўвага да аб'екту сьведчыць, вядома, пра ўсьведамленьне мастаком яго мэмарыяльнай каштоўнасьці.

У 1798 г. Ян Рустэм выкарыстаў палац як тло, на якім выяўлена Катэдра. Тут выява княскай рэзыдэнцыі зусім схематычная, але можна меркаваць пра яе прапорцыі. Паводле выявы Рустэма, Катэдра была ніжэйшая за палац.

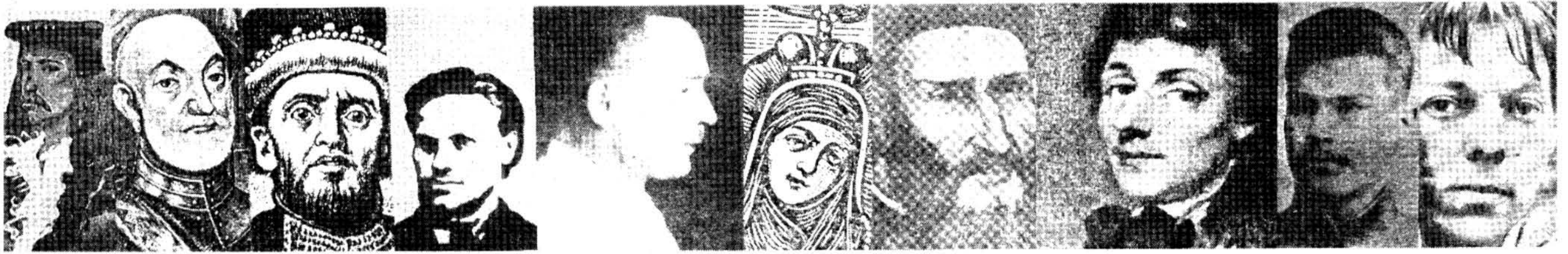
Цікава, што Лаўрэн Гуцэвіч, аўтар праекту перабудовы Катэдры, на значна большь раннім малюнку, 1784 г., зрабіў яе выяву ўжо без палаца, які тады яшчэ існаваў...

Апошнім, хто маляваў палац з натуры, быў славуты дойдзі Паола Росі ў 1793 г. Яго малюнак, які надзвычай добра дэманструваў паўднёвы (парадны) фасад вялікакняскай рэзыдэнцыі, стаў надзвычай папулярным, асабліва пасля канчатковага разбору гэтага фасаду ў 1799 г. Ці здагадваўся Росі, пабываўшы праездам у Вільні, што менавіта ягоны малюнак (разам з сьпіямі Смуглевіча), стане асноўным дакумэнтам, па якім некалі будуць рабіць рэканструкцыю? Не мінула сарака гадоў, як з малюнку Росі К.Рачынскім была зроблена пекная літаграфія, аздобленая каларытнымі жанравымі сцэнкамі, пры адной акалічнасьці — адзеньне й мадэль экіпажу адпавядаюць модзе 1830-х г. Рамантызм?

Ляпідарная выява Росі была паўтораная таксама М.Янушэвічам, Я.Крашэўскім, Я.Азямблоўскім, і вядома ж Н.Ордам. Акварэлі, літаграфіі, малюнкi... Здаецца, ніводзін помнік у Беларусі не абуджаў так фантазію мастакоў. Тым большь помнік, якога не існуе...

Калектыўная памяць: наш гонар і сорам

У канцы мінулага году рэдакцыя «НН» правяла апытаньне на тэму «Калектыўная памяць: наш гонар і сорам». Была разладзена наступная анкета:

I. На Вашу думку, ці былі ў нашай гісторыі постаці, якімі беларусы могуць ганарыцца? Назавіце, калі ласка, некалькі такіх іменаў.

II. На Вашу думку, ці былі ў нашай гісторыі постаці, якія прынеслі ганьбу добрай імя беларусаў?

Выход на вуліцу з такімі пытаннямі ня даў бы плёну, таму што адказы не прадстаўлялі б розных рэфэрэнтных групы. Таму мы абралі адмысловую аўдыторыю — студэнтаў. Дзякуючы вышэйшаму адукацыйнаму цензу, можна было спадзявацца пачуць больш колькасць іменаў, атрымаць больш разнастайную інфармацыю аб калектыўным уяўленьні пра нашу старажытную й найноўшую гісторыю. Акрамя таго, сённяшнія студэнты неўзабаве самі будуць улічваць на фармаваньне калектыўнай памяці нацыі.

Апытаньне было праведзена сярод студэнтаў Беларускага дзяржаўнага ўнівэрсытэта — на гістарычным і філялягічным факультэтах. Рэдакцыя дапамагала (на адпаведных факультэтах) Сяргей Шыдлоўскі й Антось Кузьміч, за што ім асобная падзяка.

Такім чынам, студэнты лічаць, што беларусы могуць ганарыцца наступнымі асобамі (лічба — % называньня ад агульнай колькасці анкетаў):

ГОНАР НАЦЫІ

1. Францішак Скарына	84
2. Леў Сапега	41
3. Вітаўт Вялікі	38
4-5. Кастусь Каліноўскі	
Янка Купала	34
6. Сьв. Еўфрасіння Полацкая	31
7. Канстанцін Астрожскі	28
8. Тадэвуш Касцюшка	25
9. Максім Багдановіч	22
10-11. Уладзімер Караткевіч	
Зянон Пазыняк	19
12-13. Мікола Гусоўскі	
Зьміцер Жылуновіч (Цішка Гартны)	16
14-15. Якуб Колас	
Васіль Быкаў	13
16-20. Адам Міцкевіч	
браты Луцкевічы	
Міхал Клеафас Агінскі	
Пётр Машэраў	
ансамбль «Песьняры» (ці асобна — Мулявін)	10

Радзей, але рэгулярна называліся:

Усяслаў Чарадзеі, Адам Глёбус, Станіслаў Шушкевіч, Радзівілы, Вацлаў Ластоўскі

Таксама згадваліся:

Францішак Багушэвіч, Андрэй Полацкі, Кірыла Тураўскі, Давыд Гарадзенскі, Іван Фёдарэў, Аляксандар Уласаў, Браніслаў Тарашкевіч, Ігнат Абдзіраловіч, Астафі

Валовіч, Віталь Шчэрба, Якуб Ясініскі, Аляксандар Чарвякоў, Вольга Корбут, Ігар Жалызоўскі, Ігнат Дамейка, Станіслаў Булак-Балаховіч, Рагнеда, Альгерд, Леў Даватар, Канстанцін Заслонаў, Мінай Шмыроў

Ганьбу добрай імя беларусаў, на думку студэнтаў, прынеслі:

СОРАМ НАЦЫІ

1. Вячаслаў Кебіч	47
2. Аляксандар Лукашэнка	41
3. Ягайла	28
4-5. Яфрэм Сакалоў	
Мікалай Сьлюнькоў	19
6-7. Лаўрэн Абэцдарскі	
Радаслаў Астроўскі	17
8. Андрэй Грамыка	13
9-12. Фэлікс Дзяржынскі	
Пётр Машэраў	
Мікалай Дземянцэй	
Лукаш Бэндэ	9
13. Алена Мазанік	6

Таксама называліся наступныя імяны:

Іосіф Сямашка, Уладзімер Кавалёнак, Пуршышкевіч, Георгі Таразевіч, ансамбль «Верасы», Віктар Вуячыч, Адам Глёбус, Фабіян Акінчыц, Дзьмітры Булахаў

Сярод антыгерояў фігуравалі імяны людзей, якія не зьяўляюцца беларусамі, але маюць дачыненне да гісторыі Беларусі:

Панцеляімон Панамарэнка (варыянт адказу — «Панамарэнка і ўсё сьмецьце 30-х

гадоў»), Аляксандар Мяснікоў, Цанава, Карл Ландар, Яраслаў Мудры

Сустрэкаюцца наступныя варыянты адказаў:

не было; калябаранты пад час другой сусьветнай вайны; «Таргавіца» ды інш., хто прапіў і прагуляў ВКЛ; мітатворцы ў гісторыі (і раней, і цяпер); народныя дэпутаты

Як запаўняліся анкетны, можна паказаць на прыкладзе наступнай, адной з найбольш падрабязных, якая належыць студэнту-філёлягу:

- I.
1. Ф.Скарына
 2. Радзівілы
 3. Леў Сапега, Кастусь Астрожскі
 4. А.Уласаў, А.Луцкевіч, ВЛАСТ, Б.Тарашкевіч
 5. Т.Касцюшка, Кастусь Каліноўскі
 6. А.Глёбус

- II.
1. Лукашэнка Аляксандар (розніца ад астатніх тым, што ў яго вялікія перспэктывы ў справе ганьбы Беларусі)
 2. Мяснікоў, Ландар і К°.
 3. Сакалоў, Слюнькоў
 4. А.Мазанік
 5. Р.Астроўскі
 6. Зразумела, узьнікла жаданьне напісаць кагосьці больш старажытнага. Адзінае, што ўдалося згадаць, гэта фраза з кнігі У.Ігнатюскага: «...маршалак Панінскі быў адзін з самых паскудных людзей таго часу»

ПЕРШАЯ ПОМСТА

Алег Дзярновіч

Выбарка іменаў — гэта катэгарычны апарат стэрэатыпаў. У першай пяцірэчцы станючых паранажай тройка іменаў дайшла з Савецкіх часоў: Скарына, Каліноўскі, Купала. Але Леў Сапега й Вітаўт Вялікі — «здабыткі» апошняга дзесяцігодзьдзя. Як і Канстанцін Астрожскі, Тадэвуш Касцюшка... Праз Статут і ВКЛ гэтыя імяны ўвайшлі ў абавязковы набор элемэнтарнай адукаванасці. Гэта значыць, што наш час, актывізуючы даўнія імяны, таксама творыць этнічныя стэрэатыпы. Але ў лідэрах зь вялікім адрывам — Францішак Скарына. Яшчэ задоўга да пераназову галоўнага праспэкту сталіцы гэтае імя было легалізаванае. Абсалютны лідэр — друкар; наступная пазыцыя — рэфарматар, канцлер; і толькі потым — кіраўнікі арміі. Палова іменаў з тых, кім можна ганарыцца — культурнікі. Гэта важны аспект нацыянальнай самаідэнтыфікацыі.

Палобныя дасьледаваньні праводзіліся ў 1993-1994 гг. (Крысьціна Лапіч. Гістарычны шлях Беларусі // МАЛАДОСЬЦЬ. 1994, № 8). Тады апытваліся студэнты й выкладчыкі гістарычных факультэтаў Беларускага, Гомельскага й Гарадзенска-

га дзяржаўных унівэрсытэтаў. Фармулёўка была крыху іншая — пыталіся аб самых знакамітых асобах у гісторыі Беларусі. І тады лідэры былі наступныя — Францішак Скарына, Еўфрасіння Полацкая, Кастусь Каліноўскі, Вітаўт. Але Радзівілаў самымі знакамітымі постацямі назвалі толькі студэнты-менчкі (магчыма, у Менску больш шырокае інфармацыйнае поле). Каля 20% рэспандэнтаў назвалі знакамітай асобаю Пятра Машэрава. Нашас ж апытаньне прынесла вартасны ці, калі хочаце, этычны аспект. Адна з агульных высноваў папярэдняга апытаньня — гістарычная самасьведомасць студэнтаў першых курсаў вышэйшай, чым у пяцікурснікаў. Пернакурнікі вучыліся ў школах ужо па новых падручніках.

Але што робіць у сьпісе Адам Глёбус? Відавочна — Глёбус зрабіў сабе імя. Ён ведае, для каго й што трэба пісаць, як прадаць сваю прадукцыю. Гэта той прафэсіяналізм, які ня мог быць назвапашаны за папярэдняга дзесяцігодзьдзі. Як чалавек, які працуе з масавай культурай, Глёбус адзін зь нешматлікіх менавіта прафэсійных пісьменьнікаў у Беларусі. Узгадваньне ў анты-сьпісе — гэта так-

сама посьпех Глёбуса. Значыць, яго сапраўды ведаюць. Тут ён стаіць побач зь Пятром Машэравым.

Імяны «сьветлага» сьпісу — пераважна постаці даўняга мінулага. Беларусам застаюцца рамантычныя мары. Затое адмоўны сьпіс — сам здабытак савецчыны. Вось якую спадчыну яна пакідае. І Ягайла тут у кантэксьце — Кебіч і Лукашэнка здавалі Беларусь Расеі, а Ягайла здаў Польшчы. Ну дык той хоць дзеля кароны...

Але парадокс — Кебіч, няхай у нашых бюлетэнях, усё ж апыраўдзіў Лукашэнку. Здавалася б, яшчэ крыху часу, і пра былога прэм'ера забудуцца зусім. Чым ён узяў? Рэч у тым, відаць, што Кебіч больш пасьялядоўна й прадумана, больш праграма на праводзіў палітыку на здачу Беларусі. І гэта Кебіч так сквапна, так упарта рабіў пад сябе само прэзыдэнцтва. Аляксандар Лукашэнка выглядае тут больш імпульсыўным і да канца яшчэ не зразумелым.

А які ўдар быў бы для Лаўрэна Абэцдарскага, калі б ён лаведаўся, што ягонае дзейнасьць фальсыфікатара пас-

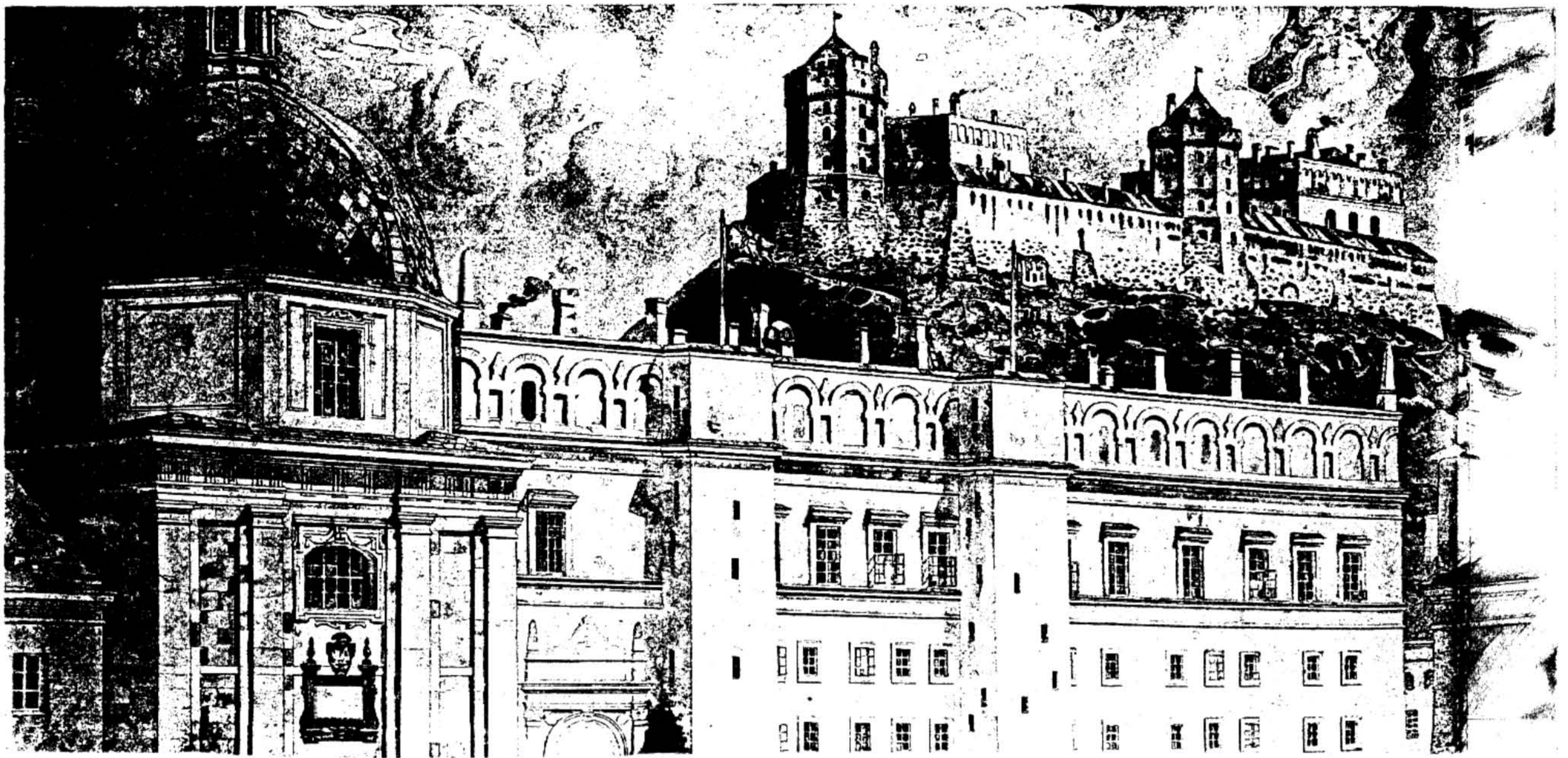
Камэнтар да апытаньня «НН»

таўлена на адзін узровень зь дзейнасьцю Радаслава Астроўскага!..

Андрэй Грамыка — клясычны ўзор нацыянальнага рэнэгата. Дзіва, што яшчэ памятаюць Яфрэма Сакалова ды Міхала Сьлюнькова.

Самым нечаканым было зьяўленьне ў сьпісе антыгерояў (а значыць неаднаразовае згадваньне) Алены Мазанік. Пэўна, тут былі ўлічаныя сымпаты да беларусаў з боку Вільгельма Кубэ (наколькі пра гэта можна казаць у дачыненні да кіраўніка акупацыйнай адміністрацыі) й ягонае імкненьне стрымаць рэпрэсіі СС супраць цывільнага насельніцтва, а таксама тое, што пасьяля забойства гаўляйтэра становішча цывільных пагоршылася. Можна меркаваць, што галоўную ролю ў актуалізацыі гістарычных падзей ды іменаў згуляла яшчэ сённяшняе палітычнае сьтуацыя — тое, што імя Алены Мазанік было выкарыстана ў палітычнай барацьбе Вячаслава Кебіча.

Увогуле сённяшнія ўладары краіны нават не адчуваюць, якое іх чакае расчараваньне, якая будзе помста. Пакуль пра яе толькі аб'яўляецца.

ПАЛАЦ ВЯЛІКАГА КНЯЗЯ

Я.Камароўскі. Рэзыдэнцыя вялікіх князёў з поўдня. 1894. Акварэль

Ці стане палац вялікіх князёў літоўскіх у Вільні палацам прэзідэнта й сымбалам дзяржаўнасці сучаснай Літвы? Для гэтага старажытны палац давядзецца будаваць нанова. А галоўнае — кіраўнік Літвы мусіць мысліць сябе спадкаемцам уладароў Вялікага Княства і праводзіць адпаведную палітыку на адраджэнне гэтай вялікай эўрапейскай дзяржавы «ад мора да мора», ядром якой была Беларусь. Але пра гэта ў Літве не гавораць. Спрачаюцца толькі аб правамернасці навабуда, які ў лепшым выпадку можа стаць добрым муляжом вялікакняскага палаца. Пра гэта ідзе гутарка ў артыкуле Далі Гудавічутэ, які мы перадрукоўваем з газеты «Lietuvos Rytas». Цікава, што думаюць на гэты конт беларускія рэстаўратары, гісторыкі, архітэктары?

У старажытнай Вільні было тры замкі. Адзін, драўляны, згарэў у 1390 годзе. Два другія паводле іх размяшчэння называліся Верхнім — на Замкавай гары ці гары Гедыміна, і Ніжнім. Апошні займаў тэрыторыю сённяшняй Катэдральнай плошчы. Тут, адразу за саборам, у першай палове XVI ст. у стылі рэнесансу быў збудаваны вялікакняскі палац. Час ня зьлітаваўся над ім. У пачатку XIX ст. палац быў разабраны.

НАД ЧЫМ СЬМЯЯЛІСЯ ЗНАЎЦЫ?

На навуковай канферэнцыі «Замкі Балтыкі», якая праходзіла ў Швэцыі, прадстаўнікі Літвы паказалі стужку, знятую дырэктарам цэнтру «Замкі Літвы», археолягам Вітаўтасам Урбанавічусам. Стужка прывячана раскопкам на месцы Ніжняга замку ў Вільні. Калі прагучала фраза: «З аднаўленьнем незалежнасці Літвы неабходна адродзіць да жыцця і вялікакняскі палац як сымбаль дзяржаўнасці», у залі пачуліся смяшкі.

Калі тую ж стужку паказалі ў Англіі, у Ёрку, на буйной канферэнцыі, прывячанай праблемам эўрапейскага сярэднявечча, адзін з спецыялістаў кінуў рэпліку: «Вы хочаце зрабіць замак прагайзішым, чым ён быў».

Рэстаўрацыя — ня хобі дылетантаў, а навука з сваімі жорсткімі правіламі. У Атэнскай хартыі рэстаўратараў ёсць паняцце «anastylosis». Гэта аднаўленне помніка на падставе часткова ацалелых першапачатковых элементаў. Іншая справа, калі помнік страчаны, але засталіся красьляночкі, вядомыя дакладныя параметры. У якасці прыкладу можна прывесці варшаўскі Стары горад. Праўда, у спецыялістаў і ў гэтым выпадку было нямала прэтэнзіяў, але паліякі мелі ўсе неабходныя красьляночкі. Да вайны тут працавалі студэнты-рэстаўратары, акрамя таго, прадбачыўшы будучыя разбурэнні, польскія архітэктары наўмысна зафіксавалі мноства канкрэтных дэталей. І зусім ужо іншая справа — рамантызацыя, аднаўленне помніка, якога даўно няма і пра архітэктурныя асаблівасці якога масіца толькі прыблізнае ўяўленне. Спецыялісты ставяцца да гэтага розка адмоўна.

Саюз рэстаўратараў Літвы 9 сакавіка выступіў з заяваю. На думку большасці сяброў саюзу, «ідея аднаўлення вялікакняскага палаца на Ніжнім замку недастаткова прадуманая». Інтэлігенцыя захвалывалася таму, што ўжо заводзілі бульдозеры. Прыпыніць работы дапамог конкурс.

АДКУЛЬ УЗЯЛАСЯ ІДЭЯ?

«Вы можаце спытаць у мяне, чаму я, будучы ў прынцыпе супраць аднаўлення, уззяўся рыхтаваць умовы конкурсу, — кажа спецыяліст інстытута рэстаўрацыі помнікаў Р.Ступлінас. — Конкурс быў адзінай магчымасцю прыпыніць машыну хоць бы на год». Да сёлетняй зімы плянавалася выканаць работы нулявога цыкля: закласці падмуркі. Р.Ступлінас упэўнены, што грамадзкасць, убачыўшы красьляночкі й макеты (цяпер з імі можна пазнаёміцца ў былым палацы піянераў), задумаецца.

Якім чынам будаўніцтва прэзідэнтуры на тэрыторыі былога Ніжняга замка так хутка стала набываць рэальныя рысы?

У лютым мінулага году на тэрыторыі Ніжняга замку сабраліся спецыялісты. Вырашалася пытанне: ці варта брацца за аднаўленне? Але яшчэ ў лістападзе 1993 году дарадца прэзідэнта па пытаннях культуры А.Гайжуціс распавёў журналістам, што ў кабінэце прэзідэнта прайшлі дзве нарады з тымі, хто вывучае Ніжні замак. Гісторыкі й археолягі, паводле А.Гайжуціса, не былі супраць аднаўлення вялікакняскага палаца і ўладкавання ў ім рэзыдэнцыі кіраўніка дзяржавы.

А яшчэ на месяц раней — 15 кастрычніка 1993 г. — архітэктар Ёнас Глемжа ў падрыхтаваных прапановах рэкамэндаваў аднавіць агульнае гістарычнае аблічча палаца «сучаснымі архітэктурнымі сродкамі». Праз пару месяцаў Ё.Глемжа стаў дырэктарам дэпартаменту па ахове помнікаў.

Такім чынам, у лютым адбылося пашыранае паседжанне з удзелам 54 найбольш аўтарытэтных спецыялістаў. У кулоарах яны пасміхаліся зь ідэі стварэння муляжа, а ў залі, у прысутнасці высокапастаўленых чыноўнікаў, маўчалі й ківалі галовамі.

Прадстаўнік прэзідэнтуры В.Стапанавічус азнаёміў сабранных з лістом прэзідэнта, у якім прапанавалася вырашыць пытанне комплексна. «Пашыраецца думка, што ў адноўленым палацы размясціцца прэзідэнтура, — чытаем у пратаколе паседжання. — Гэта ня так. Для прэзідэнтуры больш пасваў бы былі палац генэрал-губэрнатора (цяпер — Палац работнікаў мастацтва). Палац, які мае быць адноўлены, — сымбаль дзяржаўнасці, таму натуральна, што прэзідэнт працягвае да яго асаблівую ўвагу».

Была «адзінадушна ўхвалена» рэзалюцыя зь пяці пунктаў. Вырашана аднаўляць палац на

Ніжнім замку. Праз тры дні прэм'ер-міністар А.Шляжавічус падпісае пастанову за №83 «Аб аднаўленьні Ніжняга замка».

МЭХАНІЗМ ЗАПУШЧАНЫ

У «адзінадушна ўхваленай» рэзалюцыі гаворылася пра конкурс, звязаны з канцэпцыяй аднаўлення вялікакняскага палаца. Пачынаецца распрацоўка яго праграмы. Яна была падрыхтаваная ў пачатку сакавіка й накіраваная на ўзгадненне ў інстанцыі. Пра прэзідэнтуру тут ні слова.

І раптам 8 сакавіка прэзідэнт выдае дэкрэт №242, у якім гаворыцца пра размяшчэнне прэзідэнтуры ў вялікакняскім палацы. Калі ўжо амаль усе подпісы былі пастаўленыя, генэральны дырэктар дэпартаменту аховы помнікаў Ё.Глемжа сваёй рукою ўпісавае: «На падставе дэкрэта прэзідэнта прадугледзець і рэзыдэнцыю кіраўніка рэспублікі».

Генэральны дырэктар Інспэкцыі па культурнай спадчыне Нагліс Путькіс праз тры дні ставіць адзіную адмоўную рэзалюцыю. Сваю пазыцыю ён пракамэнтаваў так: «Хоціць з нас гэтых навадзелаў. Мы ж ня ведаем, як выглядаў помнік». Паводле ягоных словаў, для таго, каб рэалізаваць праект да 2000 году, на яго штогод прыйдзеца выдзяляць больш, чым на ўсе архітэктурныя помнікі Літвы разам узятая.

31 сакавіка Сойм 53 галасамі «за» пры 10 «супраць» прымае рэзалюцыю «Аб стварэнні гісторыка-нацыянальнага парка «Віленскія замкі». У другім пункце гаворыцца, што палац на Ніжнім замку — найбольш прыдатнае месца для рэзыдэнцыі прэзідэнта. Зрэшты, рэзалюцыя — не нарматыўны акт, у ёй проста замацоўваецца думка Сойму ў пытаннях дзяржаўнай важнасці.

2 чэрвеня прэзідэнт наведваў Ніжні замак. У інфармацыі ЭЛБТА паведамлялася, што спецыялісты завершылі А.Браздускаса: нельга зніжаць тэмпы работ, і тады кутні камень палаца можна будзе закласці 1 сакавіка 1995 году.

ШТО МЫ ВЕДАЕМ ПРА ЗАМАК?

Найбольш падрабязна магчымасці аднаўлення Ніжняга замку апісаныя ўладасам Дрэмам. Ён сабраў гравюры, літаграфіі, акварэлі, якія дайшлі да нашых дзён, і на падставе гістарычных дадзеных зрабіў выснову, што аднаўленне вялікакняскага палаца — цудоўная й прывабная задума, але ўтапічная й нерэальная. Матэрыялу недастаткова. «Суб'ектыўныя меркаванні, ідэалізаваныя ці архаізаваныя дадаткі формаў, кампіляцый падобных помнікаў — непрыёмальны й дылетанцкі шлях, які вядзе да фальсыфікацыі».

Іканаграфічнага матэрыялу дастаткова для аднаўлення... адной сцяны з паловай, а хістаньні ў магчымых параметрах вышынні даходзяць да некалькіх мэтраў. Вядома, гэтая сцяна большасць сцянаў (цалкам гэты высветліцца толькі па сканчэнні раскопак),

але атрымліваецца, што заходні корпус практычна прылягае да Катэдральнага сабору. Зусім невядома, як выглядаў унутраны двор.

Нельга сказаць, якой даўжыні быў заходні корпус — яшчэ ня зробленыя раскопкі паўночна-заходняга кута. Праўда, ёсць малюнак, зроблены з натуры Ф.Смуглевічам, але малюнак — не фатаграфія.

Вышыня муроў разлічваецца па вышынні Катэдральнага сабору, але на малюнках у яго іншыя прапорцыі. Будаўніцтва Катэдры было завершана ў 1802 годзе. Вялікакняскі палац быў разабраны на працягу 1798-1802 гадоў. «Ня трэба забываць, што з 1655 году будынак ужо не выкарыстоўваўся паводле прызначэння. У часе будаўніцтва Катэдральнага сабору ў ім жылі некалькі сем'яў месцычаў. Ён стаў прытулкам бяздомных. Прыговор палацу быў вынесены ўжо ў часы яго стварэння», — кажа архітэктар А.Кацілюс, маючы на ўвазе тое, што кароль Польшчы (ён жа — вялікі князь літоўскі) стала жыву ў Кракаве.

Многія спецыялісты лічаць, што будаваць побач з сапраўдным Катэдральным саборам муляж сумлёўнае якасці — блюзнёрства.

ЗБУДУЕМ ДЭКАРАЦЫЮ?

«У пэрыяд барацьбы за незалежнасць нацыя вылучыла ідэю аднаўлення вялікакняскага палаца на Ніжнім замку як сымбаль незалежнасці дзяржавы. Гэтая ідэя ўкаранілася ў сьвядомасці й паўсюдна дэкарацыя», — сказана ў праграме конкурсу.

«Я вадзіў па раскопках сотні экскурсій, — кажа археоляг А.Кунцявічус. — Для дзяцей замак — прыгожая казка. Тактоўныя замежнікі ў лепшым выпадку цікавіцца, ці не жартуем мы, кажучы пра аднаўленне». На думку археоляга, многія проста не ўсведамляюць таго, што гутарка ідзе не пра аднаўленне, а пра навадзел, муляж, дэкарацыю.

Ва ўсіх пяці конкурсных праектах (кожная група ўдзельнікаў атрымала па 30 тыс. літаў (7,5 тыс. USD); гэта і ў багацейшых дзяржаваў лічыцца вельмі высокім ганарарам) прадстаўлена сучаснае «бачанне», прапануецца аднавіць ня ўласна будынак, а як бы яго значэнне. Паводле самых сціплых падлікаў, ня работы па ўзнаўленьню палаца запатрабуецца ад 100 да 140 млн. літаў.

ЦІ ЁСЬЦЬ АЛЬТЭРНАТЫВА?

У кнізе доктара Ёнаса Грынюса «Мастацкія помнікі Вільні», якая выйшла ў Коўне яшчэ ў 1940 годзе, сказана, што Стасаву, архітэктару эпохі Аляксандра I, «удалось збудаваць у Вільні надзвычайны палац. У ім квартаваў Мураўёў і іншыя расейскія генэрал-губэрнатары. Час ад часу тут жыву маршал Ю.Пл-судзі, адсюль Сярэдняй Літвой «кіраваў» генэрал Л.Жэлігоўскі. Несумненна, тут будзе жыць і прэзідэнт Літоўскай Рэспублікі».

Перасяляцца ў гэты палац можна хоць цяпер. Гэта і хутчэй і танней.

Ад Вялікага Княства да Рэспублікі:

Нарыс этнапалітычнага развіцця Літвы ў XIX стагоддзі

Антанас Кулакаўскас

Акт Літоўскае Рады 16 лютага 1918 году, як мы ведаем, абвясціў не стварэнне новай дзяржавы на грунце прызнанага ў тагачаснай міжнароднай палітыцы права нацыяў на самавызначэнне, а «аднаўленне» Літоўскай дзяржавы. Відавочна, што гэтая фармулёўка мелася падкрэсліць сувязь новай дзяржавы з Вялікім Княствам Літоўскім. Аднак таксама відавочна, што створаная пасля Першай сусветнай вайны незалежная Літоўская дзяржава — Літоўская Рэспубліка — не была арганічным, хоць бы і трансфармаваным, працягам ВКЛ, якое перастала існаваць больш чым 120 гадоў перад тым. Новую Літоўскую дзяржаву ад самага пачатку імкнуліся ствараць як нацыянальную дзяржаву літоўцаў на этнаграфічных, а дакладней — гістарычна-этнаграфічных землях з далучэннем да іх і тых мясцовасцяў, прыналежнасць якіх да гістарычна-этнаграфічнай Літвы была, мякка кажучы, сумнеўная (Аўгустова, Горадня, Маладзёна), але якія былі неабходныя з меркаванняў эканомікі і стратэгічнае бяспекі. Ведама ж, рэалізаваць гэтак імкненне было нялёгка ня толькі з міжнародных, але і з «нутраных» прычынаў. Сучасная літоўская нацыя як стваральніца (аднаўляльніца) дзяржавы была па сутнасці прадуктам літоўскага этналінгвістычнага нацыяналізму, а большыя жыхароў усходняй і паўднёва-ўсходняй часткі этнаграфічнай Літвы па-літоўску ўжо не гаварыла, і яе прыналежнасць да сучаснай літоўскай нацыі, нават толькі як да этнапалітычнай супольнасці, была фактам не рэальным, а эвантуальным, г. зн. толькі адной з будучых рэальных магчымасцяў.

Праўда, вялікая частка гэтае большыні была палітычна пасыўная, яна ня вызначылася ня толькі этнапалітычна (дзяржаўна), але і з этнасацыяльнага ды этнакультурнага гледзішча (гэтак званыя тутэйшыя, што гаварылі на беларускіх дыялектах), тым часам як большая частка палітычна актыўнае меншасці жыхароў згаданага рэгіёну ставілася ваража да імкненняў сучаснае літоўскае нацыі (літоўскага нацыяналізму). Гэтая частка свой лёс і лёс Літвы або прынамсі Віленскага краю звязвала з памкненнямі той або іншай плыні польскага нацыяналізму. Гэтак званыя эндзі, як ведама, хацелі стварыць нацыянальную дзяржаву палякаў на як мага большых абшарах былой Польшы-Літоўскай дзяржавы — гэтак званай Рэчы Паспалітай Абодвух Народаў — аб'ячаючы непалажкам

культурную аўтаномію, тым часам як польскія сацыялісты — пісудчыкі — былі прыхільнікамі стварэння федэрацыйнай дзяржавы на як мага большай тэрыторыі былой Рэчы Паспалітай Абодвух Народаў (і ў гэтым выпадку Польшчы і польскай культуры адводзілася б у федэрацыі дамінуючая роля).

З гістарычнага гледзішча стварэнне Літоўскае дзяржавы пасля Першай сусветнай вайны было працэсам ня толькі юрыдычнага аддзялення ад былой Расейскай Імпэрыі (спадкаемцай яе правоў у рэшце рэшт сталася бальшавіцкая савецкая Расея, а ад 1922 году — СССР) або пераняцця рэальнага кіравання краем ад нямецкай вайскавай акупацыйнай адміністрацыі, але і «разводу» з Польшчай, а нават і пэўнага адмежавання ад ацалелых палітычна-культурных традыцыяў ВКЛ.

Вось жа паняцце «аднаўлення» (адбудавання) Літоўскай дзяржавы па сутнасці значыла толькі сымбалічны працяг ідэі нацыянальнай (этнічнай) дзяржаўнасці. «Аднаўляная» Літоўская дзяржава ідэя звязвалася з гісторыяй ВКЛ да Люблінскай вулі, пры гэтым падкрэсліваліся літоўскія карані ВКЛ, у гісторыі ВКЛ шукалася літоўскасць, г. зн. у палставу браўся факт, што палітычнае ядро ВКЛ утваралі этнічныя літоўскія землі, а большыню яго палітычнае эліты — людзі літоўскага паходжання. (Гэта, ведама ж, ня значыць, што ўся культурная і палітычная традыцыя ВКЛ — культурная спадчына толькі сучаснай літоўскай нацыі, што на яе ня маюць ніякіх правоў, скажам, беларусы.) Таму й ня дзіва, што ў гістарычнай свядомасці сучаснае літоўскае нацыі ў «спісе» нацыянальных герояў уваходзяць толькі найбольш значныя вялікія князі ад Міндоўга да Вітаўта (за выключэннем Ягайлы).

Пасля Вітаўта Вялікага і аж да XIX стагоддзя ў гэтым «спісе» няма дзяржаўных дзеячоў. Іх месца займаюць стваральнікі літоўскага пісьменства: Марцінас Мажвідас, Мікалоюс Даўкша, Крысьцінас Данялайціс (хоць ён і ня меў дачынення да ВКЛ) ды іншыя. Толькі за апошнія дзесяцігоддзі дзякуючы паэту Юсьцінасу Марцінкявічусу ў яго, здаецца, «трапіў» і архітэктар Лаўрынас Гуцявічус, якога ўсё часцей мянуюць ніколі ім не ўжываным падвойным прозьвішчам Стуока-Гуцявічус (хоць ён быў тыповы для сваёй эпохі прадстаўнік

падвойнай польска-літоўскай этнапалітычнай свядомасці). XIX стагоддзье ў гэтым «спісе» прадстаўляюць дзеячы руху гэтак званай літоўскага нацыянальнага адраджэння або, як скажуць бы «неўтральны» гісторык, літуанафілы: Сімонас Даўкантас — заснавальнік ідэалогіі новай Літвы; біскуп Малеюс Валанчус — пачынальнік літуанізацыі Каталіцкага Касцёлу ў Літве і яго збліжэння з літоўскім народам, арганізатар барацьбы літоўскага народу супраць русыфікацыі; Ёнас Басанавічус — адзін з найвыдатнейшых дзеячоў літоўскага нацыянальнага руху канца XIX — пачатку XX стагоддзя, які дзеля зьбегу абставінаў шмат у чым быў першы і ўрэшце быў абвешчаны патрыярхам новай Літвы; Вінцас Кулзірка — чалавек, з імем якога найперш звязваецца мадэрнізацыя літоўскага нацыянальнага руху ў кірунку лібэралізму і сацыяльнай дэмакратыі.

Ведаючы, што Літоўская Рэспубліка была ідэя народжаная літоўскім нацыянальным рухам канца XIX — пачатку XX стагоддзя, а ўдзельнікі гэтага руху былі і асноўнымі яе творцамі, ведаючы, што аж да 1863 году ў грамадскім і культурным жыцці амаль уся тэрыторыя былога ВКЛ панавалі сілы, якія імкнуліся ў той або іншай форме развіваць традыцыі колішняе агульнае дзяржаўнасці з Польшчай ды песьцілі надзеі тую дзяржаўнасць адраджэння, натуральна было б сьцьвярджаць, што ў гістарычным развіцці Літвы ў другой палове XIX стагоддзя адбыўся этнапалітычны пералом. Пералом, які адначасна і прадвызначыў канфілікт літоўцаў і палякаў як сучасных нацыяў, эвантуальна самастойных этнасацыяльных і этнапалітычных супольнасцяў, вызначыў яго форму. Што ж сталася прычынаю гэтага пералому а разам з ім і канфілікту, або інакш кажучы, умацавання ў грамадстве этнаграфічнае Літвы, або прынамсі большае яе часткі, літоўскага этналінгвістычнага нацыяналізму (не надаючы нэгатыўнага сэнсу гэтаму паняццю)? Для сучаснай гістарычнай свядомасці літоўцаў гэтага пытання не існуе. Пануючая тэзісцыя ў гістарыяграфіі таксама па сутнасці яго не ўзнімае. Не ўзнімае таму, што літоўскае нацыянальнае адраджэнне, як канкрэтная гістарычная зьява, г. зн. вынік дзеяння канкрэтных людзей і абставінаў, трактуецца *in corpore* як самабежны, гістарычна непазбежны і арганічна цэльны працэс. Разважаецца прыблізна гэтак: на пачатку XIX стагоддзя, ва ўмовах

пашырэння на Захадзе ідэалогіі рамантызму (а рамантызм паўсюль спараджаў і этнічны нацыяналізм) пачаўся і нацыянальны рух этнічных літоўцаў, але да скасавання паншчыны ён быў слабы, бо ў яго не маглі ўцягнуцца шырэйшыя пласты сялянства, таму ён і ня ставіў перад сабой больш радыкальных палітычных мэтаў (інакш кажучы, быў яшчэ ідэя і палітычна няспелы); пасля скасавання паншчыны, ва ўмовах правядзення царскімі ўладамі брутальнай гвалтоўнай русыфікацыі, у літоўскі нацыянальны рух паступова ўцягвалася літоўская вёска, рух стаўся масавым, пашырыўся ідэя і ўрэшце рэшт выспяліў ідэю нацыянальнай незалежнай дзяржавы, якая сталася стратэгічнаю мэтаю руху. Гэта, ведама ж, спрошчаная схема, але яна адлюстроўвае сутнасць згаданага ладу мыслення.

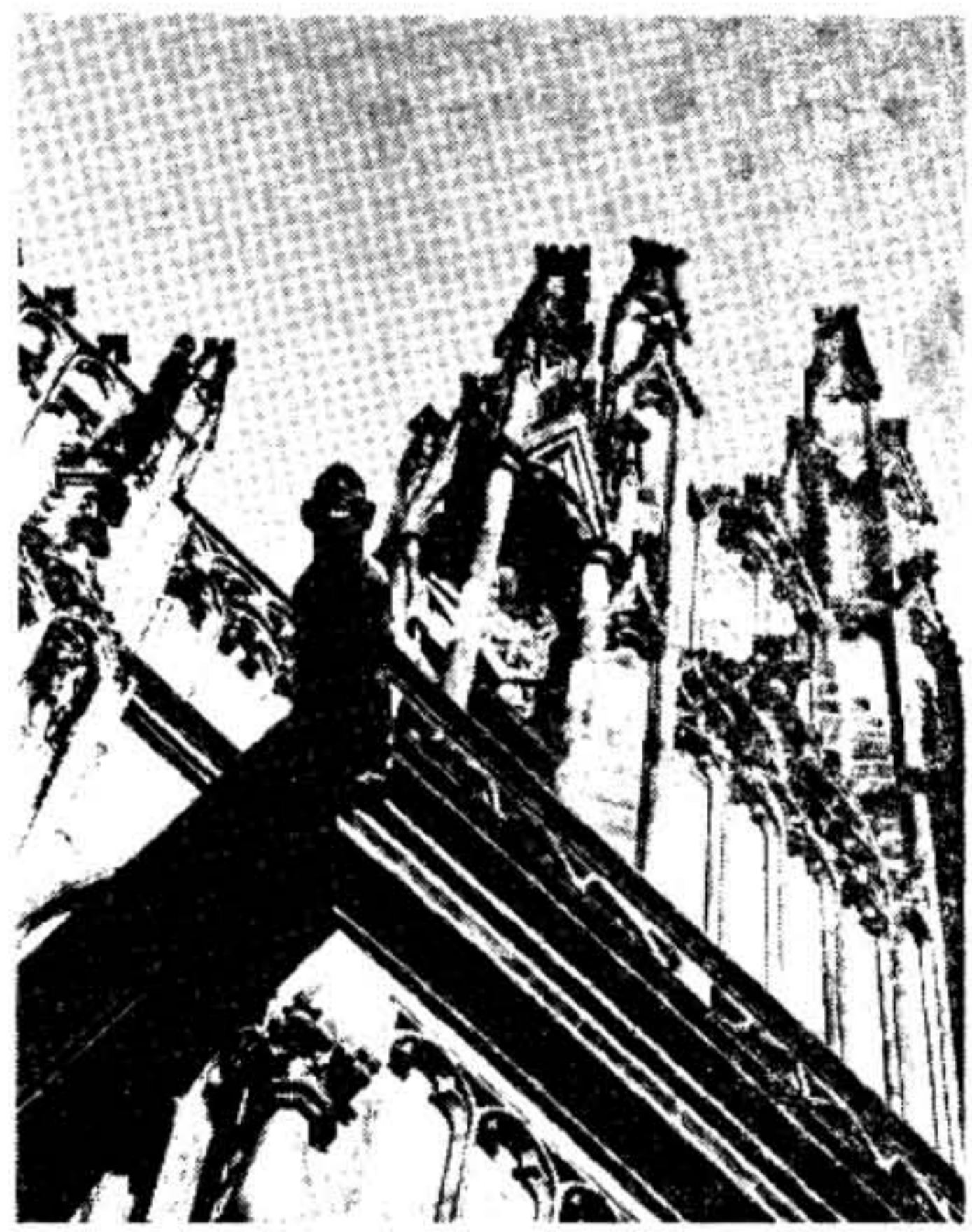
Сапраўды, узнікненне літоўскага этналінгвістычнага нацыяналізму было непазбежнай гістарычнай зьявай, а ў кожным нацыяналізме аб'ектыўна закладзеная ідэя нацыянальнай дзяржаўнасці, аднак станаўленне гэтае ідэі часткаю палітычнае праграмы, палітычнае практыкі нацыянальнага руху — гэта ня толькі справа ідэянае спеласці руху. Яно ў немалой ступені залежыць ад сацыяльных і палітычных, ды нават ад географічных умоваў, пад уздзеяннем якіх развіваецца рух або паасобныя ягоныя плыні. На працэс фармавання сучаснае нацыі ў Літве непасрэдна ўплываў ня толькі нацыянальны рух этнічных літоўцаў, які ад канца XIX стагоддзя развіваўся ў некалькіх ідэяна-палітычных плынях, але і палітыка расейскіх уладаў (яе тактыка і канкрэтная мэты ня раз мяняліся, аднак істотнаю стратэгічнаю мэтаю было інтэграваць літоўскага грамадства хоць бы ў расейскую палітычную нацыю), а таксама польскі нацыянальны рух, які меў сваю гістарычна сфармаваную сацыяльную базу і ў Літве.

Літоўскі гісторык Вінцас Трумпа, які жыве ў ЗША, запрапанаву разглядаць грамадзка-палітычны працэс XIX стагоддзя ў Літве з гледзішча ўзаемадзеяння трох нацыянальных канфіліктаў (расейска-польскага, расейска-літоўскага і польска-літоўскага). Гэты мэтадалагічны прынтцып можна было б лічыць плённым, аднак яго цяжка прытарынаваць да першае паловы XIX стагоддзя (сам Трумпа цвёрдыць, што да 1863 году ў Літве выяўляўся толькі канфілікт расейска-польскі кан-

ЖАДАНАНЬНЕ НАЦЫІ

Працяг са старонкі 7

Ажно праз сто гадоў пасля Росі літоўскі інжынер-архітэктар Я. Камароўскі выканаў першую мастацкую рэканструкцыю рэзідэнцыі вялікіх князёў, стварыўшы яе эпічны вобраз. Тут палац — сымбаль дзяржаўнасці!

Прага. Фара Сьв. Віта. XIV ст. - 1926 г.

Натуральна, XX ст. не суцішыла цікавасці да аб'екту. І вось нарэшце мы становімся сведкамі гарачай дыскусіі па праблеме аднаўлення вялікакняскай рэзідэнцыі.

Заўважым, што пытанне пра магчымасць аднаўлення іншых пабудоваў на Ніжнім замку не стаіць. Іх аднаўляюць з падмуркаў. Ужо блізка да завяршэння рэгенэрацыя комплексу ад Вялейкі да Катэдральнага сабору.

У Беларусі праблема аднаўлення страчаных помнікаў паўстае цяпер даволі востра ў зьвязку з аднаўленьнем найбольш значных сьвятыняў, да прыкладу, царквы Дабравешчаньня ў Віцебску, царквы Сьв. Духа ў Менску і іншых.

Галоўны аргумент супраць аднаўлення вялікакняскага палаца ў Вільні — немагчымасць узнавіць яго дакладна. Уся вядомая іканаграфія — мастацкія творы, а не архітэктурна-будавнічая дакумэнтацыя. Да прыкладу, менская царква Сьв. Духа была шматкроць зафіксаваная ў абмерных красьляноках, і яе можна аднавіць у максымальна набліжаным да гістарычнага выглядзе. А вялікакняскі палац у Вільні — не. Зусім невядомыя яго вышыня, пляны верхніх паверхаў, выгляд унутраных двароў, інтэр'ераў...

І ўсё ж аднаўленьне мае пазытыўны характар, калі пад будаўніцтвам новага палаца

разумець «фантазію на гістарычную тэму», якая можа мець і ўласную мастацкую вартасць. Яскравы прыклад — рамантызм XIX-XI ст., калі такія варыяцыі становіліся адметнымі і арыгінальнымі зьявамі культуры. У XX ст. найбольш паказальны прыклад — работа польскіх рэстаўратараў у Гданску і Вроцлаве. Разбураны стараг Гданску перавышлі 90%, Вроцлава — 50%. Дакумэнтальнага аднаўлення быць не магло ў прынтцыпе. Але так пры дапамозе неаўтэнтычных будынкаў было цалкам захаванае гістарычнае асяроддзе і старасьцеікія фрагменты былі выкарыстаныя ў іншых камбінацыях. Па сутнасці стары Гданск — гэта таленавіта зробленая імітацыя старажытнага места.

Узведзены нанова Стары горад у Варшаве, які нават па стылістыцы «больш старажытны», чым перад вайною, заняў ганаровае месца ў Сьпісе сусветнай спадчыны. У Любліне на вул. Кавальскай пад замкам былі пабудаваныя дамы ў кішталтах барока і клясыцызму, наогул без прывязкі да ранейшай забудовы. Але гэтак быў рэзка падняты прэстыж названай часткі гораду, быў створаны Пляц народных сходаў, які ўтварыўся паміж замкам і паўколам «гістарычных» будынкаў. У Ольштыне фасады XIX ст. былі замененыя на «барочныя», дамы былі павялічаныя на адзін паверх, зыходзячы з той жа канцэпцыі ўдасканалення і манумэн-

талізацыі старога цэнтру сучаснага гораду. У Раціборы замест разбураных драўляных дамоў і будынкаў позняга клясыцызму з 1950 г. былі ўзведзеныя шыкоўныя «рэнесансныя» palazzo, якіх тут уперад ніколі не было. I

Рыга. Латаграпрамбуд. 1985 г.

флікт, ад 1864 году ўзнік расейска-літоўскі, а ад часоў «Аўшры» і польска-літоўскі канфлікт). З аднаго боку, у гэтую схему ня ўлічваецца літоўскі нацыянальны рух першае паловы XIX стагоддзя. Праўда, ён і ня быў этнапалітычным фактарам асноўнага таксанамічнага ўзроўню. Ня быў не таму, што абмяжоўваўся па сутнасці толькі этнакультурнымі заданнямі (тое самае было і за часы «Аўшры»), але таму, што меў бедную сацыяльную базу, не выяўляўся як больш-менш значная самастойная сіла ў дачыненні да гэтага званнага расейска-польскага канфлікту.

З другога боку, большая частка былое шляхты ВКЛ мела падвойную — літоўска (ліцьвінска)-польскую — нацыянальную (этнапалітычную) свядомасць, а ў схеме Трупны застаецца толькі адзін, вышэйшы — польскі — элемент гэтае свядомасці, быццам бы ніжэйшы — ліцьвінскі — элемент быў толькі нязначным перажыткам мінуўшчыны, засуджаным на непазбежнае знікненне. Аднак гэта была толькі адна з альтэрнатываў, тэндэнцыяў. У рэальным жыцці выяўлялася і другая — тэндэнцыя ўмацавання ліцьвінства: напружаны паўстання 1863 году літоўска (у значэнні ВКЛ) «партыя чырвоных» высунула патрабаванне федэрацыі Літвы і Польшчы як двух раўнапраўных партнёраў. У сярэдзіне XIX стагоддзя сярод прадаўжальнікаў палітычных і культурных традыцый ВКЛ знайшліся і тыя, хто падтрымаў памкненні этнічнага літоўскага і толькі што ўзніклага беларускага руху развіваць пісьменства і народную асвету ў роднай мове. Дый бальшыня дзеячоў літоўскага этнічнага руху, увогуле літоўскі народ не былі толькі пасыўным нэўтральным фактарам у дачыненні да таго, што Трупа называе расейска-польскім канфліктам: літоўскія сяляне, што далучыліся да паўстання 1863 году, змагаліся найперш за лепшыя ўмовы сацыяльнага жыцця, аднак такія правядыры паўстання, як Антанас Мацкявічус і Мікалоюс Акялайціс, сапраўды былі несабыкавыя да нацыянальных патрэбаў этнічных літоўцаў. Усе гэтыя факты, на маю думку, — адлюстраванні новых рознабаковых тэндэнцыяў у працэсе фармавання ў Літве сучаснае нацыі. Сёння немагчыма сказаць, да чаго б магло прывесці ўзасмадзяненне гэтых тэндэнцыяў, калі б не катастрофа паўстання 1863 году, якая

дазволіла расейскаму царызму прыбегнуць да палітыкі амаль татальнае русыфікацыі ў гэтак званым Заходнім краі...

Дарчы, у эпоху паўстання 1863 году царскія ўлады, шукаючы новае тактыкі ў нацыянальнай палітыцы на тэрыторыі Каралеўства Польскага і гэтак званнага Заходняга краю, першы раз звярнулі сур'ёзную ўвагу і на этнічных літоўцаў. Знайшліся ўладавыя службоўцы, якія прапанавалі да пэўнай ступені падтрымаць рух этнічных літоўцаў, іх культурныя памкненні, у супрацьвагу польска-ліцьвінскім палітычным і культурным памкненням. Аднак увесну 1864 году было пастаноўлена прыбегнуць да палітыкі сыстэматычнае русыфікацыі, дапаможнай прыладай якое мусіла стаць пачатковая школа, а адным з асноўных сродкаў — забарона літоўскага друку лацінкай.

Як ведама, гэтая палітыка выклікала ў Літве масавы супраціў і ўрэшце прывяла: у 1904-1905 гадах царызм ад яе адмовіўся. Аднак нельга было б сьцьвярджаць, што яна ніяк не паўплывала на этнасацыяльныя і этнапалітычныя працэсы ў Літве. Ня трэба забываць, што гэтая палітыка адначасна была і дэялізацыйная, палітыка вынішчэння «польскае рашчыны», г. зн. традыцыйна агульнае дзяржаўнасці Польшчы і Літвы на землях былога ВКЛ. Бо ж менавіта гэтая палітыка пасля 1863 году канчаткова знішчыла Вільню як асяродак захавання культурных традыцый ВКЛ з усімі згаданымі вышэй новымі тэндэнцыямі, і гэта аб'ектыўна змяніла парамэтры культурнае прасторы, у якой развіваўся акрыялі ў надпалітычны нацыянальны рух этнічных літоўцаў. Ня трэба забываць і пра тое, што ў канцы XIX стагоддзя дзесячы літоўскага нацыянальнага руху, прынамсі бальшыня з іх, сваёй нелегальнай і поўлегалнай дзейнасцю на карысць літоўшчыны найперш імкнуліся пераканаць царскія ўлады і расейскую грамадскую думку, наокупі гэтака ўспавала, што літоўцы ня маюць сепаратысцкіх мэтай, што яны змагаюцца толькі за легалізацыю літоўскае культурніцкае дзейнасці ды імкнучыся высьвясніць з этнаграфічнае Літвы польскія палітычныя і культурныя ўплывы.

Ведама, у дзейнасці варпаўцаў і сацыял-дэмакратаў ужо прысутнічалі антырэжымныя і ўвогуле антыцарскія тэндэнцыі, але яны не пераважалі ў літоўскім нацыянальным руху. Нават публічна абвешчаны ў 1905 годзе дэзунг палітычнае

аўтаноміі для этнаграфічнай Літвы не змянялі палітычнае канфігурацыі ў згаданым вышэй трохкутніку трох нацыянальных канфіктаў: літоўскі і польскі нацыяналізм, імкнучыся кожны да сваіх мэтай (а яны ў дачыненні да Літвы перакрываўваліся), найперш шукалі пагаднення з расейцамі (з уладамі або апазыцыяй), а не паміж сабою. Расейскаму нацыяналізму і імперыялізму, ведама ж, было выгодна распальваць польска-літоўскі канфлікт.

Дарчы, яшчэ Мікал Рёмэр заўважыў, што ў другой палове XIX стагоддзя ўзмацніўся працэс палітычнае паланізацыі польскамоўнае шляхты Літвы. Гэта адбылося дзеля таго, што пасля 1863 году шляхецкаму грамадству быў закрыты шлях публічна, найперш праз друк, развіваць свае культурныя традыцыі. Для нелегальнай культурніцкай дзейнасці яно было занадта слабое і нешматлікае. Таму яно сталася спажывцом друкаванае прадукцыі, выдаванай за мяжою, перадусім у Польшчы. А там здаўна, як ведама, панавала пазыцыйнае трактыванне Літвы, земляў былога ВКЛ, як польскай правінцыі. Рух этнічных літоўцаў, які арыентаваўся пераважна на сялянства і імкнуўся падкрэсліць сваю адмежаванасць ад традыцыйна агульнае дзяржаўнасці з Польшчай і ад польскае мовы, ведама ж, ня мог прыцягнуць на свой бок больш-менш значную частку гэтага грамадства. Тым болей, што грамадская думка Польшчы наагул заняла ў дачыненні да літоўскага нацыянальнага руху негатыўную пазыцыю, называла яго хлопаманскім рухам літваманаў, а часам лічыла неаўтэнтычнай зьявай, якая служыла антыпольскім падкопам царызму.

Адным словам, палітычна мацнейшы польскі нацыяналізм ня здолеў пераадолець свайго эгаізму, калі так можна сказаць, ня выявіў высакародства да малодшага брата, літоўскага нацыяналізму, які таксама не заўсёды паводзіў сябе разумна, і так польска-літоўскі канфлікт стаўся рэальнай этнасацыяльнай і этнапалітычнай развіцця Літвы. І ўсё ж ня ўся шляхта Літвы была на баку польскага нацыяналізму. Добра ведама, што сярод літоўскіх грамадзкіх дзеячоў было нямала тых, хто паходзіў з шляхты, нават з польскамоўных сем'яў. Наагул усеагульны перапіс насельніцтва Расейскай імперыі 1897 году паказвае, што нават цэлых 28% шляхты ў прыблізных межах сучаснай тэрыторыі Літвы (яны складалі 5,2% жыхароў краю) роднай моваю лічылі літоўскую.

У гістарыяграфіі таксама заўважана, што русыфікацыйная палітыка царызму ў другой палове XIX стагоддзя, забарона літоўскай культурніцкай дзейнасці паскорыла працэс

паланізацыі ў гарадох Літвы, дзе гістарычна панавала польская мова, а таксама ва ўсходняй Літве (тут перадусім адбываўся працэс моўнае беларусізацыі), дзе славянскія і літоўскія інтэнсіўна змешваліся і кантактавалі. За другую палову XIX стагоддзя працэнт літоўскамоўнага жыхарства ў Віленскай губерні зменшыўся больш чым удвая: ад 35% (падлікі А.Відугірыса і П.Гаўчуса, улічана з двухмоўнымі) да 17% (звесткі перапісу 1897 году). Так Усходняя Літва стала аб'ектам эвентуальнае тэрытарыяльнае спрэчкі паміж палкамі і літоўцамі. Тут складалася такая этнасацыяльная і этнапалітычная сытуацыя, што калі скончылася Першая сусветная вайна і пачалі стварацца незалежныя Польская і Літоўская дзяржавы, вялікая частка палітычна актыўнай меншасці жыхароў гэтага рэгіёну пачала імкнучыся далучыць гэты рэгіён да Польшчы або пагаджалася на прыналежнасць рэгіёну Літве толькі ў тым выпадку, калі апошняя адновіць (федэрацыйная або канфедэрацыйная) сувязі з Польшчай.

Гэта і быў той фон, які дазволіў Ю.Пілсудскаму увесну 1920 году задумаць акцыю захопу Вільні і ўсёе ўсходняе Літвы і спрабаваць апраўдаць яе ў вачох сьвету імкненнем забяспечыць мясцоваму жыхарству права дзяржаўнага самавызначэння, хоць у сапраўднасці за ўсім гэтым хаваўся імкненне прымусяць Літву завязаць з Польшчай унійнае сувязі і, сярод іншага, запэўніць польскай мове ў Літве статус другой дзяржаўнай мовы (у гэтым выпадку ўсходняя Літва зь Вільняй была б вернутая Літве). Усё ж захапіць зброю ўсю Літву, г. зн. і тую тэрыторыю, дзе літоўскі нацыяналізм меў цвёрдую апору, Пилсудзікі не наважыўся. Аднак і антыпольскія настроі ў літоўскім нацыяналізме ўжо дасягнулі такой ступені (хоць, магчыма, дасягнуць гэтае ступені дапамагла менавіта падступная акцыя захопу Вільні Ю.Пилсудзікім і Л.Жэлігоўскім, пралітая ў барацьбе з палякамі кроў), што, як паказалі перамовы аб Вільні паміж Польшчай і Літвой пры пасярэдніцтве Лігі Нацыяў, Літва была гатовая хутчэй *de facto* страціць Вільню і ўсходнюю Літву, чым завязаць унійнае сувязі з Польшчай. *De jure* ад Вільні, ведама ж, не адмовіліся, але справа яе вяртаньня фактычна была адкладзеная на неакрэсленую будучыню, відаць, у спадзяванні, што калі-небудзь складзецца спрыяльная для Літвы геапалітычная сытуацыя.

Kultūros Barai. 1995. Nr.1

Пераклаў зь літоўскай Сяргей Шупа

такіх прыкладаў безліч. Вынік, пры ўмове адпаведнага густу і якасці выканання — рамантычная архітэктура, гарманічна звязаная з аўтэнтычнымі помнікамі і гістарычнай пляніроўкай, адпаведная сучасным патрабаванням і ўяўленням.

Згодна з патрабаваннямі Венэцыянскае харты, па-першае, элементы, якімі замяняюцца страчаныя часткі, мусяць адраўнівацца ад арыгіналу; па-другое, дазваляюцца дадаткі, калі яны не ўплываюць на цікавыя часткі будынку.

Гэтыя патрабаванні лёгка выканаць у выпадку зь вільніскім палацам з прычыны яго адсутнасці. Кампазыцыйная сытуацыя, у якой можа быць выканана будаўніцтва, на сённяшні дзень уяўляе сабою «дзіру» ў падэшве Гедымінавай гары, дзе паміж Катэдраю і гарою існуе нічым не замкнёная перспэктыва лесапарку, надаючы цэнтральнай кропцы места дзікаваты закінуты выгляд. Месца найбольшага людзкага прыцягнення ўжо два стагоддзі як стала і працягвае быць месцам сацыя-культурнае дэградацыі, дзе апрох аматараў піва можна пабачыць толькі мінакоў.

З аднаўленьнем палаца завершыцца рэгенэрацыя Ніжняга замку, які стане цэнтральным звяном ансамблю Старога места, які ў свой час быў «прывязаны» менавіта да вільніскіх замкаў.

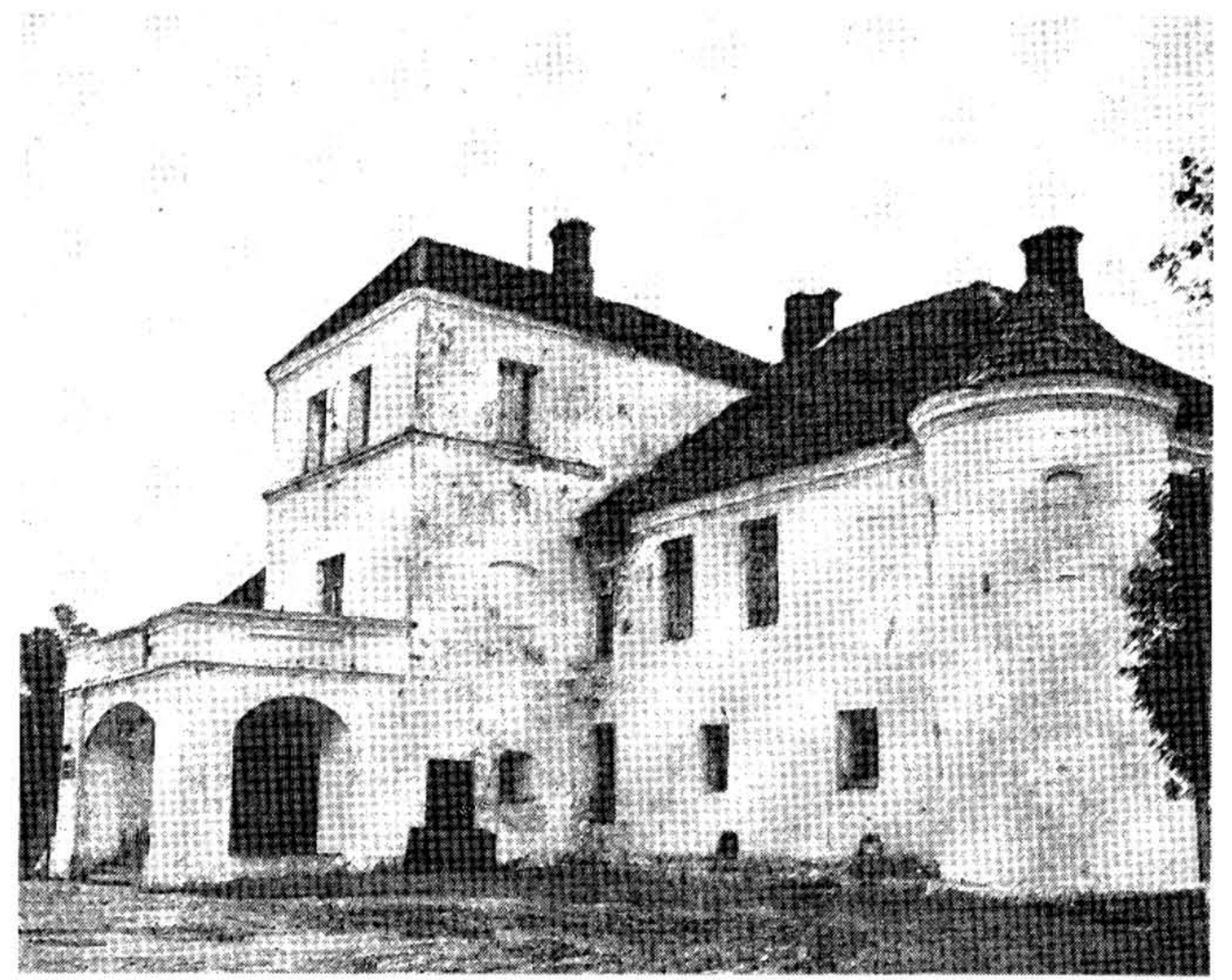
Культурна-палітычная роля новага палаца як будынка прэзыдэнтуры спрэчная. Зусім слушная прапанова размясціць прэзыдэнта ў палацы генэрал-губэрнатора.

Гутарка йдзе не пра аднаўленьне, а пра новы будынак і неабавязкова з «рэнэсансным» начыньнем. Новых будынкаў у старой Вільні ўжо дзесяткі, бо гэта непазбежна для вялікага места. І ў кожнага такога будынка — свой лёс. Напрыклад, Палац мастацкіх выставаў (1967-70 г. архітэктар В.Чэканаўскас), збудаваны ў духу арганічнай архітэктуры, ня толькі не папсаваў выгляд места, але і прызнаны ўжо помнікам архітэктуры.

Сённяшнія спрэчкі толькі адцягнуць момант пабудовы палацу валадароў ВКЛ, але не «пахавуюць» яго. Бо калі літоўцы бяруцца за аднаўленьне, яны яго давершаць. Ці гэта замак у Троках, ці ўласная дзяржаўнасць. Якраз гэта і цяжка зразумець спецыялістам на кангрэсах у Швэцыі ці Англіі.

Калі ж падымуцца мury новага палаца, дасьведчаны чалавек ня зблытае іх з арыгіналам.

Адзінаю арыгінальнаю працаю загадчыка каралеўскіх збудаванняў у Вільні, начальніка каралеўскіх фартыфікацыяў у Вялікім Княстве Літоўскім Пітэра Нонхарта быў і ўжо назаўсёды застанецца ягоны ўласны дом у старым парку ў Гайціонішках, дзе сёння людзям блага...

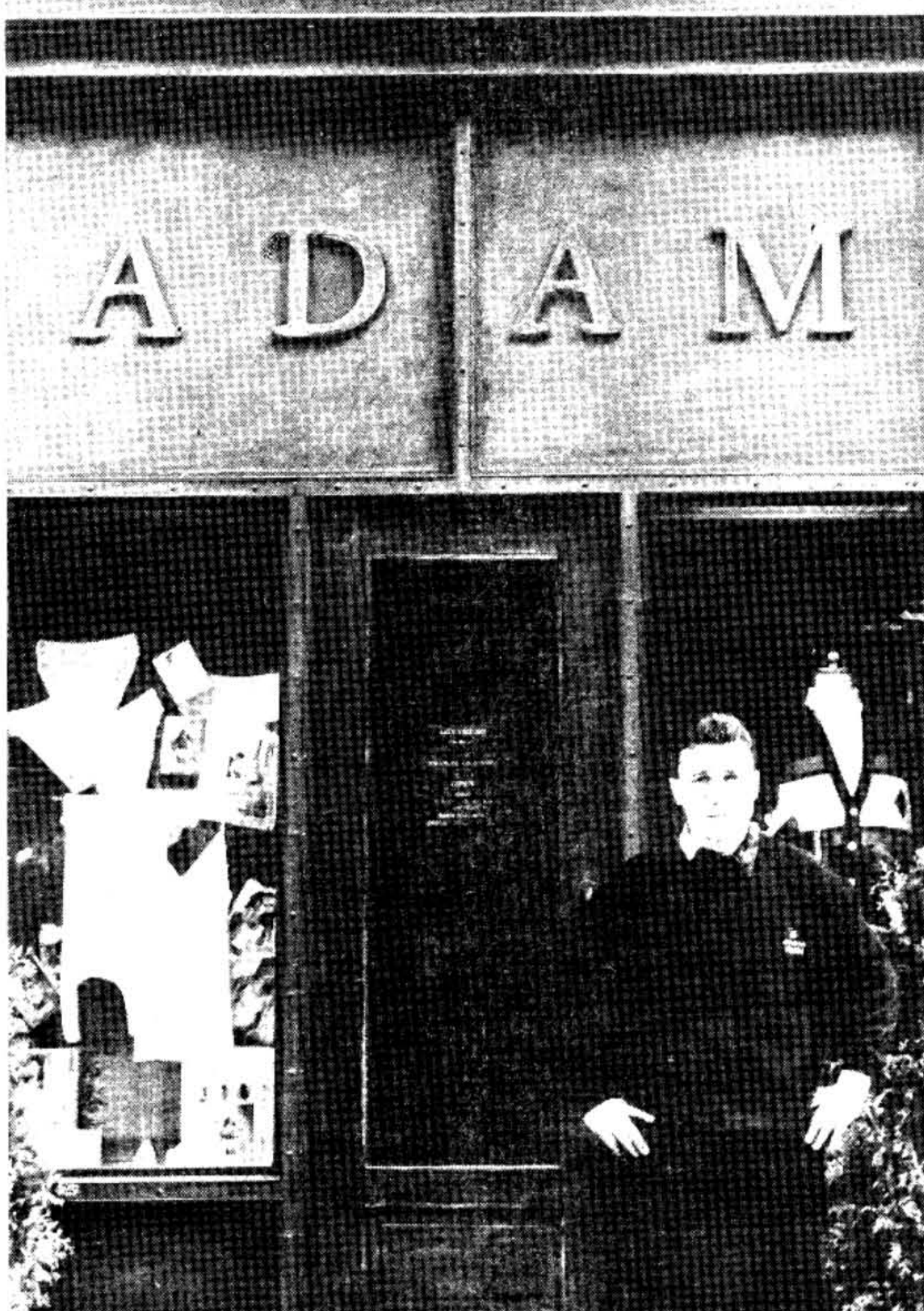

Гайціонішкі. Замак. 1613 г.

Неналежная Прага-94

Антон Бакіноўскі

ПАДАРОЖНЫЯ ЗАПІСЫ

Адкуль пачаць адлік? Зь якое кропкі? Зь якога цвіка, слупа, каменя?

А цягнік пайшоў, ён разганяецца, імчыць... І вагон «Менск-Прага» не забылі прычапіць у

хвост даўжэзнаму бэрлінскаму саставу, і я не спаўніўся і не забыўся квіток. Вагон коціцца, уздымаецца, пагойдываецца пад маціцовым небам. Ён мінае станцыю Койданава. І знаходзіцца адказ... Адкуль: ад зграбных,

нібыта выгадаваных у каралеўскім парку, шараабрысных алейшын; ад блакітных плыткіх хваляў травы; ад аксамітных гурбаў торфу ды жоўтых імховых поймаў; ад прадуктовае крамы 33, што насупраць чыгуначнае станцыі.

На разьвітаньне міргане мне зіхоткай шыбаю жоўтая вежа Ільнозаводу. Згадаюцца простыя каштоўнасьці: ровар, кабан, грыбы, вядро, возера, рыба, хлеб, лес, яблык — яшчэ няспелы драбнаваты белы наліў. І адчую, што ў тым, надкусаным і назаўсёдыкіслым яблыку было схавана шмат сусветных таямніц. А можа памыляюся?..

А цягнік ідзе, яго ня спыніш, і вагон не адчэпіш, і давядзецца яшчэ цэлыя суткі глядзець на сьвет праз падвоснае шкло.

Тэлевізар вынайшлі людзі, якія любілі глядзець у вагоннае вакно. Вось з такое сьвітэцкі і пачну гісторыю пра вандроўку ў Прагу, куды выправіўся паглядзець на цуды. Столькі чута, столькі чытана, бачана ў кіно й тэлевізіі, але тое праз чужыя вочы прайшло, працякло, праз чужыя душы пралілося. А я выбраўся да характава, каб яно адбілася ўва мне, і мая асоба прайшла па праскіх вуліцах, па стракатым Старамескім пляцы, дзе ўразілі ня чорныя вежы й гадзіннікі, ня псэўда-амаль-народныя рамэствы, а скураныя мякі для збору конскіх яблыкаў. Адзін край шыракаватае стужкі прывязваўся матузамі пад хвост каню, запражанаму ў шыкоўную чорна-залатую брычку, а другі канец мацаваўся такімі ж матузамі да брычкі, пад прыступкаю ў фурмана. Там, пад фурманавымі ботамі, да стужкі была

прышытая разьватая кішэня-мех, у якую й каціліся неядомыя яблыкі. Такія мякі меліся толькі на Старамескім пляцы. А ў іншых месцах важкія яблыкі зьбіраліся ў звычайныя плястмасавыя вёдры, шуфлікам і вёнічкам. Яшчэ ў старамескіх коней былі чырвоныя навушнікі, а таму замест звычайных вушэй у каня тырчалі два войстрыя перцы, два чортавыя рогі, два палымяныя языкі. На тых конях я ня езьдзіў, адно глядзеў на замжных амэрыканцаў, што каталі сваіх таўсташых дачок па праскім бруку. Зачароўвала відоўшча стракаценьня тонкіх сьпіцаў у высокіх колах. Толькі коней і колы я ўбачыў пасля перасячэньня другой мяжы.

А перад першай мяжою, недалёка ад Берасься, зусім нечакана з прыдарожных хмызоў выскачыла на мяне суцэльна белая скульптура: чубаты маладзён з ускінутай галавою й расьперазаным на ўсе грудзі гармонікам. І падумалася: кожны твор мастацтва змушаны прайсьці праз аплёўваньне ды і зьдэск, яго спачатку назавуць атавізмам, старызнаю, хламам, сьмецьцем, а толькі пазней выцягнуць з забыцьця й адрэстаўруюць. Зрэшты з узростам прыходзіш да банальнае высновы: даўжэй пражывуць эталёны масавае культуры — гэтакія чубатыя хлопцы з баянамі й укрыжаваныя Хрыстосы. Можа, зноў памыліўся? І зусім ня масавыя, а элітныя думкі й настроі ўладараць сьветам... Зрэшты, навокал няпоўнае кола ўмоўнасьцяў. І можна ўсьміхацца.

Толькі мне было не да сьмеху, калі яшчэ на менскім вакзале ў купэ зазірнула рудая жыдоўская галава й прамэкала:

— У вас месцы 19 і 21, а вось 20 — маё.

— У цябе наогул білета няма! — я вызьверыўся, бо ўмяю, калі трэба, прымурыць правае вока, прыўзняць левае брыво, зрабіць воўчы выгляд, і даць зразумець: буду біцца да самага што ні ёсьць канца. А заллаваў я зь дзьвюх нагодаў: па-першае — хацелася пазаймацца з жонкаю інтымнасьцямі, а па-другое — рабачністая галава хвіліну назад гаварыла на пэроне, што толькі зьлезла з маскоўскага цягніка й не пасыла разжыцца квітком да Прагі. Мардатая, абцягнутая сіняй формаю правадніца катэгарычна адмаўлялася пуськаць у вагон бесьвітэчка. А тут, на табе «здасьце», ён едзе ў цягніку й лезе ў маё купэ. Як жа тут не прыняць баявую стойку?

— Прэч пайшоў! — я скончыў сваё азлабленьне й зрабіў рух, нібыта зьбіраюся прыціснуць дзьвярыма шыю кучаравай, прытараненай з маскалі галаве.

Тая зыпнула, каб праз хвіліну зьявіцца за плячыма двух маладзёнаў: лупавокага ды чырвонапысага.

— Вы ня маеце права праганяць чалавека з 20-га месца! Яно належыць мне, і я памяняўся зь ім! — пачаў наступ лупавока.

— Вось і квіток той, — сказаў ён ласкава, і чырвонапысы пасажыр працягнуў у мой бок праязны дакумэнт, вялікі, як французская двухсотфранковая банкнота.

— А я з вамі гаварыць ня буду, у каго білет, хай той сядзе на

НЯМЕЦКАЕ АПАВЯДАНЬНЕ

Імрэла Брэндар

КАРАЛІНА БЯЖЫЦЬ ПА ЛУЗЕ...

Для дзяўчыны, якая яшчэ ніколі ня мела сябра, Ёшы быў як... Караліна знаходзіла толькі слова «цуд». Ёшы быў самавіты, Ёшы быў вясёлы, Ёшы быў сяброўскі, Ёшы граў на гітары, Ёшы забяўляў усіх, Ёшы меў матацыклет, а галоўнае — Караліна падабалася Ёшы. Гэтак яна і не дзівілася, як большасьць ейных сябровак, ведаючы, што аднойчы зьявіцца той, якому спадабаецца менавіта яна, тоненькая, бледнатварая Караліна. Бо замест «тоненькая» можна сказаць «зграбная», замест «бледнатварая» — «далікатная», а «яна ня мае што сказаць» можна замяніць на «яна ўважліва слухае».

Але калі ты ў восьмай клясе, у якой большасьць дзяўчатак ня толькі другагодніцы, а маюць ужо й другога, і трэцяга сябра, ня можаш пахваліцца й першым, дык цябе ўжо лічаць адрынутай. Караліна, праўда, ніколі не адчувала сябе такой. І бязь сябра яна заўсёды была даволі занятая й ішчаслівая.

Аднак зь Ёшы было лепш. Зь Ёшы яна магла пайсьці на вечарынку й танцаваць блюз, зь Ёшы магла швэндацца па горадзе, паслухаць у музычным адзеле кружалкі й зноў ісьці, сьмяючыся; пакатацца на кірмашы на машынах і патрымаць у кінатэатры ягоную руку. Зь Ёшы Караліна перажывала пачуцьці, пра якія ўжо чытала раней і ведала, што належыць яны да тае пары, якая наступіла для яе цяпер. Так, думала Караліна, зь Ёшы —

гэта заўсёды жыцьцё, жыцьцё зь вялікіх літарай, тых, што можна бачыць на рэклямах, на капэртах для кружалак, у тэлевізары.

Караліна ўяўляла сабе карціну, якую, напэўна, бачылі да яе й іншыя: яна — самавітая й далікатная, ён — высокі й смуглы, абое зь усмешкамі на тварах, зграбныя, поўныя жыцьця й маладыя — цудоўна. А пасля Караліна бяжыць па лузе, як у запаволеным кадры, і каўнер ейнай блузкі то падымасца то апускаецца, а валасы мякка разьлятаюцца на ветры; ззаду — напалову прыкрыты ёй — Ёшы, які, таксама павольна бегучы, імкнецца асьцярожна дакрануцца да яе рукі...

Не, так у іх яшчэ не было, у Ёшы і ў яе; гэтую карціну яна толькі ўяўляла. Але так яшчэ будзе, Караліна гэта ведала. Гэта яшчэ прыйдзе. І можа нават сёньня, падчас паездкі. Дзесяць кілямэтраў для матацыкла — гэта ж пятнаццаць хвілін, ня больш. Яны будуць на месцы, сустрэнуць іншых, якія прыедуць на маёўку, і ўрэшце... Матацыкл забарахліў, непрыемна вырываючы Караліну зь ейных мараў. Ёшы загамаваў, і яны спыніліся на ўзбочыне.

— Штосьці здарылася? — спыталася Караліна.

— Пэўна, што здарылася. Але што? Пракляты дрындулет!

Ёшы зьлез і прысеў каля матацыкла.

— Ты ж, мусіць, зараз адрамантуеш, — сказала Караліна й адкінула рукой валасы зь ілба.

— Твае словы ды Богу ў вушы, але сёньня ён будзе глухі. Я нічога не разумею. Д'ябал яго ведае, што тут ляснула.

Караліна яшчэ ўсьміхалася. Такія юнакі, як Ёшы, кеміць ва ўсім. Яна прысела ля ўзбочыны й пачала зьбіраць маргарыткі.

— Табе трэба пайсьці ў бліжэйшую вёску й прывесьці каго-небудзь.

Ёшы ціснуў на пэдаля стартэра, але матор не заводзіўся.

— Бэнзын ёсьць, справа ня ў ім. А што можа быць — ня ведаю. Урэшце гэтую цацку я купіў толькі тры тыдні таму. Яшчэ не заплаціў былому ўладальніку. Можа, цяпер і не давядзецца. Ну, Караліна, уперал.

— Дык гэта ж дзесяць кілямэтраў, — сказала Караліна й сарвала яшчэ некалькі лісткаў для свайго букеціка. — Гэта ж далёка.

— Ня йсьці — прагаласаваць, — сказаў Ёшы. — Бачачы дзяўчыну, усе спыняюцца хутчэй.

— На падарожнай? — зь недаверам спыталася Караліна.

— Ну, так.

— Я не магу.

Язда на падарожных належала да нешматлікіх рэчаў, якія былі забароненыя ёй дома, і Караліна ведала чаму. Кожны ведаў, што ў такіх выпадках можа здарыцца зь дзяўчынай.

— Ніколі ў жыцьці не паеду на падарожнай.

Ёшы падняў галаву. Ён пачырванеў, бо стаяў нахіліўшыся, а валасы ад поту склеіліся на лобе. Ён ужо не выглядаў так хораша.

— Паслухай, ці ўсе ў цябе дома? Гэта ж вымушаная сытуацыя. Як хочаш, але павер мне — я не напраўлю тачку.

— Я не паеду на папутцы, — сказала Караліна не варожа, але станоўча.

— О'кей, прынцэса на гарошыне. Тады сядай тут і чакай, калі я вярнуся. Але гэта будзе значна даўжэй. Бачачы хлопца, ды яшчэ з доўгімі валасамі, ня хутка хто-небудзь спыніцца.

— Ты хочаш пакінуць мяне тут?

— Хтосьці ж павінен застацца з матацыклам. Бо можна ўкрасьці ўсё, што пажадае душа. А я ж казаў табе — за цацку гэтую яшчэ не заплачана.

Караліна вытлумачыла яму прызна й па-дзелавому, як трэба зрабіць, каб не папсаваць прыгожую карціну пра хлопца ля матацыкла й дзяўчыну, якая зьбірае

Неналежная Прага-94

Прага са старонкі 13

рыльная, такое жабрацтва можна пабытаць са сціпласцю.

А вось калі ў праскім мэтро трапіўся сьмярдзючы валацуга, ад яго так патыхнула сікунамі й цвёлой кісьляцінай, што ўсе пасажыркы паўцякалі ў другі канец вагону, вось тады я зноўку пераканаўся: водар галечы аднолькавы, як у Празе так і ў Маскве, так і на Мадагаскары, так і на Маёрцы.

Зрэшты, праская бядота ня ўражае так, як праскі парадак. У Празе, як для мяне, дык і зашмат людзей у разнастайных формах. Спэцвопратка прысутнічае паўсюдна: у крамах, у рэстаранях, на пажары, на будоўлі й нават на сьметніках. Цэхавае прыналежнасьць настолькі відавочная й татальная, што між іншым у сьвядомасьці ўзнікае памкненьне й самому памерыць якую-небудзь уніформу з фуражкаю. Толькі якую форму можа насіць літаратар? Асабліва такі, як я — анархіндывідуаліст з геаграфічным ухілам? Адказ можа быць і прости: маўляў, літаратар павінен апранацца непрыкметна, гэта калі прэзік і мьсляр, а калі блазан і паэт — тады страката, кідка, дысгарманічна й нягодна. Толькі, дзякуй Богу, усё ж не вынайшлі форму для літаратараў, накіштатт формы афіцыянтаў, у якіх нават вускі й лысыя ўваходзяць у рабочы строй.

А вось у рабочы строй праскіх таксоўчыкаў уваходзяць царскія бароды, люлькі з духмяным тытунём і супакойвальныя размовы. Калі менскі таксоўчык з вальтэраўскай усмешкаю здзівіць сваім аповедам пра бойку каля кавярні «Рабінка», у якой махалі кулакамі й маніроўкамі шафэры й рабочыя з-пад піўной бочкі; дык праскі таксоўчык будзе даводзіць, што ў сталіцы Чэхіі найчысьцейшае паветра з усіх эўрапейскіх гарадоў. У Празе сапраўды лёгка й салодка дыхаецца. І таксоўчыкі маюць рацыю. З сваімі бародамі й люлькамі яны захоўваюць традыцыю вознікаў і фурманаў. І ня ў крыўду іх менскім калегам заўважу: аблічваюць і тыя й другія аднолькава.

Царскія бароды я не люблю. У Празе іх няма, гэта ў Маскве завялася мода на адраджэньне праваслаўя й манархіі, і адпаведна распачалося запусканьне бародаў. А мяне ад гэтых манархічных анахронізмаў, высілкаў, намаганьняў, напінаньняў сьмех душыць. Дзе яны царабацьку возьмуць? Выбаруць? Народзяць? Уваскрашаць будуць?

Вось я — праваслаўны з башкоўскай ласкі, але каб лёс закінуў мяне жыць у сталіцу Чэхіі, я стаў бы наведваць касцёл, перахрысьціўся б і зажыў нікчэмным ціхамірным жыцьцём правінцыйнага літаратара, які кожную раніцу пару-тройку гадзінаў піша на малавядомай сьвету белару-

скай мове. Гэткі беспаветраны, лябараторны нарцысызм я заўважыў у самотных сівых мужчынах, якія наведваюць праскія касцёлы. Самотнікаў даволі шмат, сярод іх можна без напругі згубіцца. Зьнікненьне ў натоўпе абнадзсывае.

А вось мужчынскі й паўмужчынскі абутак на крэпкіх нагах пражанак расчароўвае. Не люблю на жанчынах мужчынскае адзеньне, а тым больш абутак. Як і наогул не люблю блытаніны. Пол — гэта лёс. Абставіны мацнейшыя за асобу. Пераапраананьні не выратоўваюць. І Прага не Эўропа, ва ўсялякім разе, не аб'яднаная Эўропа, каб правамоцна культурываць гермафрыдызм. Прага — брама ў Эўропу. І пад гэтай брамаю з усходу таўкуцца расейцы, а з захаду немцы, а вакол брамы кругамі ходзяць цыганы з жылдзі, а на варце з ключом стаіць сыты чэх, які ўсё разумее і ўсьміхаецца.

Расейскую мову пражане ведаюць, але загаворваюць на ёй не сьпяшаюцца, перш-наперш прапануюць скарыстаць ангельскія слоўцы, і толькі прызнаюць поўную й канчатковую няздатнасьць апанэнта да саксонскіх каранёў, прыродуць на ўсходнеславянскія словазлучэньні. Што да германцаў, дык іх у праскіх завулках і тупічках у сто разоў болей чым расейцаў. Сярод чорнай готыкі немцы пачуваюцца гаспадарамі. Яны гучна герге-

НЯМЕЦКАЕ АПАВЯДАНЬНЕ

Прага са старонкі 13

Ах, Эрых, глупства, я паеду цягніком а пятнаццаці гадзіне. Вось цябе дык напэўна затрымліваю, у цябе, відаць, тут дзелавае сустрэча.

Не бяры да галавы, мяне забяруць ад гэтага. Ведаеш, я заўсёды пакідаю сваю машыну дома, калі трэба ехаць кудысьці далёка. Пры сёньняшнім руху можна проста звар'яецца.

Ага, сказала яна. Што праўда, то праўда. Я раблю гэтаксама. Нарэшце яна паглядзела яму ў твар і запыталася: Ты не жанаты? А можа прысцёнак разам з жонкай пакідаеш дома. І засьмяялася крыху замочна як на гэтую прыстойную ўстанову.

Ведаеш, адказаў ён, тут ёсьць свае цяжкасьці. Тымі, каго я хачу, нялёгка або зусім нельга авалодаць, а што мяне хочучь — нявартыя й гаворкі. Патрэбны час. Для пошукаў, маю на ўвазе. Патрэбны час. Цяпер я мусіў бы ёй сказаць, што па-ранейшаму кахаю яе, што для мяне ніколі не йснавалі іншыя жанчыны, што я не магу забыць яе ўсе гэтыя гады. Колькі? Пятнаццаць? Гэтулькі часу. О, Божа, столькі часу. А цяпер? Цяпер я не магу вось так, між іншым, сказаць ёй гэта — у яе такая высокая пасада. Запозна, яна высмеяе мяне, я памятаю яе сьмех, ён зьвініць у маіх вушах усё гэтыя гады. Пятнаццаць? Цяжка паверыць.

Каму ты гэта гаворыш? Яна ўсьміхалася. Або праца, або нешта іншае, адзавяўся, быццам рэхам, ён.

Цяпер, менавіта цяпер трэба сказаць яму, што ён адзіны мужчына, за якім я пайду сьлепа, калі толькі ён папросіць, што кожнага мужчыну, сустрэгага мною, я параўноўвала зь ім. Я мушу сказаць гэта. Але цяпер? Цяпер у яго высокая пасада й ён высмеяе мяне, ён скажа, што... ах... усё гэта ўжо бяз сэнсу.

Яны паабедалі ў той самай кавярні й выплі кожны па два кілішкі каньяку,

расказваючы пра свае дзіцячыя гады, пра школьныя. Пасьля яны гутарылі пра сваё прафэсійнае жыцьцё і, даведваючыся, як цяжка ім было выбіцца, адчулі адзін да аднога павагу. Так, так, сказала яна; як і ў мяне сказаў ён.

Аднак цяпер мы ўжо сёе-тое маем, сказаў ён, імкліва палачы цыгарэту. Так, кінула яна. Цяпер маем. Яна пасьпешна дапіла свой кілішак.

А ў яе ўжо некалькі зморшчынак ля вачэй, падумаў ён. Але яны ёй нават да твару.

Ён замовіў яшчэ два каньякі, і яны сьмяяліся шмат і весела.

Ён гэтак прыемна сьмяецца, як і раней, калі сустракаў людзей сваім чароўным вясёлым настроем. Для ягоных вуснаў дзьве прамыя зморшчыны, але ён выглядае, як юнак, а дзьве зморшчыны яму нават да твару. Пэўна ён цяпер сапраўдны мужчына, але не, ён назаўсёды застаецца юнаком.

Каля трэцяй гадзіны ён праводзіў яе на вакзал.

Я не паеду Амстэрдамскім цягніком, сказала яна. Даеду да Аахена, а там перасяду. Я ўжо даўно хацела падзівіцца на ратушу.

Яны зноў стаялі на пероне, глядзячы міма адзін аднога. Моўчкі стараліся ўхапіць погляд адзін аднога, а калі іх позіркы сустраліся, яны спалохаліся й пачалі разглядаць аркі вакзальнай галі. Калі б цяпер яна прамовіла хоць адно слова, падумаў ён, тады...

Мне трэба ўжо сядзець, сказала яна. Было вельмі прыемна сустрэць цябе зноў. І так неспадзявана...

І мне прыемна. Ён дапамог ёй зайсьці ў вагон і спытаўся пра валізку.

Здадзена ў багаж.

Пэўна, так зручней, сказаў ён.

Калі б ён прамовіў цяпер хоць адно слова, я адразу сыйшла б, у той жа момант.

З купэ першай клясы яна падала яму руку. Да пабачэньня, Эрых... і каб далей... усё шчасліва.

Якая яна па-ранейшаму прыгожая. Чаму толькі нічога не гаворыць. Дзякуй, Рэната. Спадзяюся, надвор'е будзе цудоўнае.

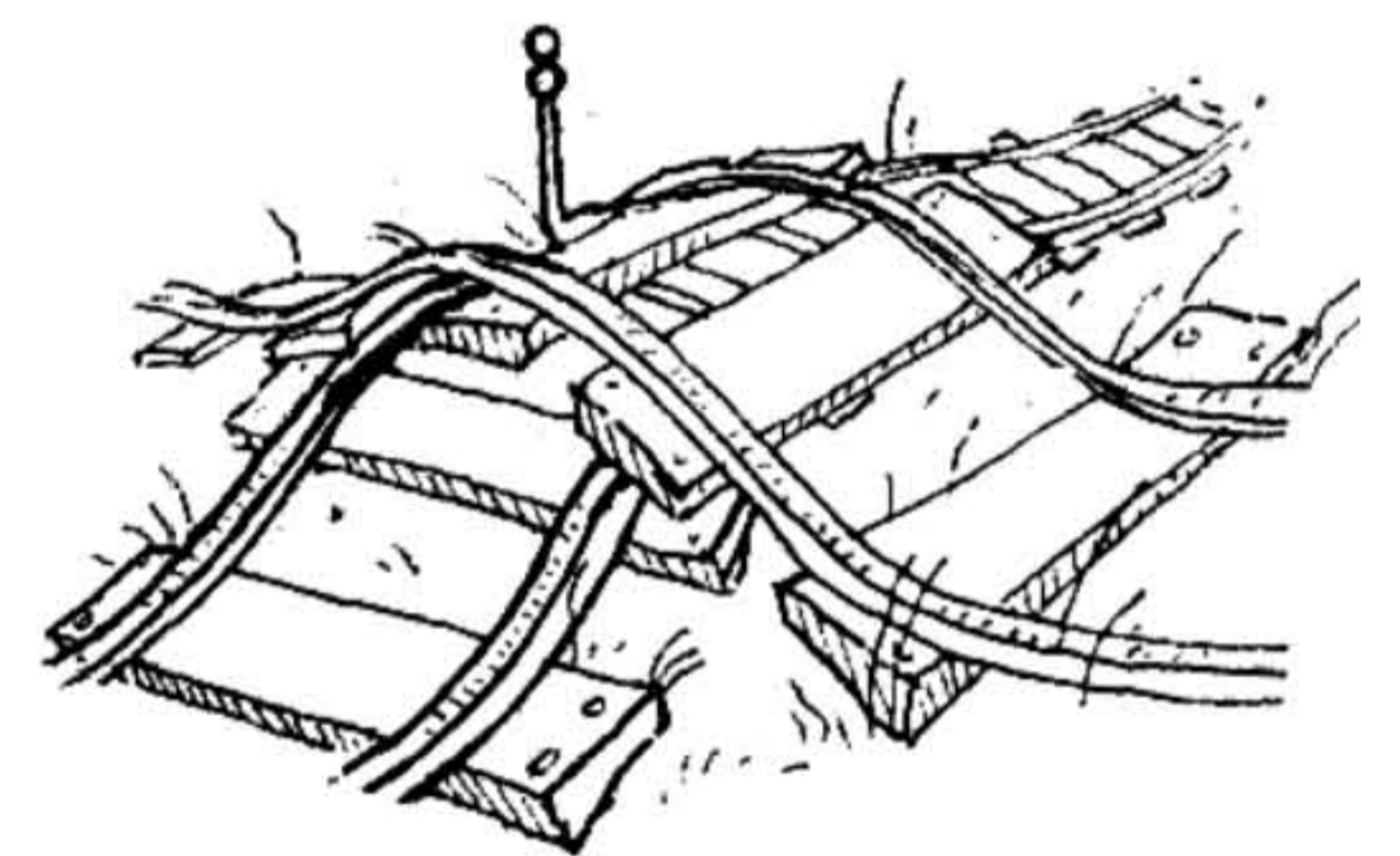
Ах, ня гэта важна. Галоўнае — нічога не рабленьне, а гэта можна і ў дождж.

Цягнік крануўся. Яны не махалі. Яны глядзелі толькі ў вочы, пакуль гэта было магчыма.

Калі цягнік выехаў з вакзальнай галі, Рэната перайшла ў вагон другой клясы й села ля вакна. Яна плакала, затуліўшыся ілюстраваным часопісам.

Якая ж я дурная, мне трэба было сказаць яму, што я па-ранейшаму працую звычайнай прадаўчыцай. У іншай краме, атрымліваю на 200 марак больш, чым тады, але я надалей прадаю мужчынскія кашулі, шкарпэткі й бялізну. Усё для мужчын. Трэба было сказаць. Аднак ён высмеяў бы мяне цяпер, стаўшы заможным. Але ж адрас я магла папрасіць. Якая ж я дурніца, я была ўсхваляваная, як дзяўчо, і хлусіла, як дзяўчо, якое хоча спадабацца. Дурніца.

Эрых выйшаў з вакзалу й на трамваі паехаў у Остхайм на будоўлю. Там ён адзначыўся ў кіраўніка. Я — новы кранаўшчык. Нарэшце. Чалавеча, мы ж чакалі вас ужо ўчора. Ну, добра, стараста вам пакажа ваш пакойчык, там вось, у бараках. Не сказаць, што камфорту шмат, але цёплую вадку як-нікак маем. Ну,

добра, да заўтра, да раніцы, пунктуальна а сёмай гадзіне.

Хуткі цягнік ехаў у кірунку Дойца. Але ці едзе ён у Аахен? Мне трэба было сказаць ёй, што я цяпер кранаўшчык. Але ж яна высмеяла б мяне, яна ж патрапіць сьмяяцца так, каб пакрыўдзіць. Не, ня трэба было, бо яна стала сапраўднай дамай і мае такую высокую пасаду.

Зыгфрыд Ленц

ГІСТОРЫЯ ПРА КАХАНЬНЕ

Да Ёзафа Вальдэмара Грытцана, магутнага й маўклівага дрывасека, прыйшло каханьне. І ў ягоную сыніну ўваткнулася ня проста тоненькая страла, а менавіта вялікая сякера. Ён адчуў гэтую сякеру ў той момант, калі ўбачыў Катарыну Кнак, мажную чырванапчоку дзяўчыну, падчас паласканьня бялізны. Каханьне ляжала на ейных моцных каленях, яе тулава пахілілася ўперад, невялікая пасма валасоў прыкрывала твар, а рукі спрытна вазіліся зь бялізнай. У гэтую якраз хвіліну Ёзаф Грытцан праходзіў міма й не паспеў азірнуцца, як рана была ўжо ў ягонай сыніне.

